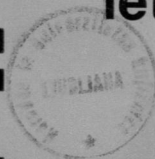

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXIX – leto 1983/84 – št. 4

Jezik in slovstvo

Letnik XXIX, številka 4

Ljubljana, januar 1983/84

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 200.– din, polletna 100.– din, posamezna številka 25.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 80.– din

Za tujino celoletna naročnina: 450.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Vsebina četrte številke

Razprave in članki

113 *Darko Dolinar*, O mestu prevoda v literaturi

Iz slovenske etimološke delavnice

118 *France Bezljaj*, Slovensko *bekiniti se* »igrati se«

120 *Metka Furlan*, Praslovansko **plesti* »govoriti« ali luščenje homonimov

123 *Marko Snoj*, Kaj se skriva v besedi *volkodlak*?

127 Anton Grad, K etimologiji slovenskega toponima Vrhnika

129 *Janez Orešnik*, Slovenske breznaglasnice se vedejo predvsem kot proklitike

Jubilanti

130 *Albinca Lipovec*, Borisu Urbančiču ob sedemdesetletnici

Metodične izkušnje

132 *Ljudmila Cvetko-Russi*, Nekaj metodičnih smernic za učenje slovenščine italijansko govorečih

135 *Franc Žagar*, TvorNIK in trpnik

Ocene in poročila

140 *Igor Gedrih*, Tipologija Cankarjeve proze

142 *Andrijan Lah*, Teoretično in zgodovinsko o znanstveni fantastiki

144 *Stanislav Suhadolnik*, Primerjalni slovar vojaških pojmov

146 *Miran Hladnik*, Slovenski biografski leksikon – 13. zvezek

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

148 Strokovno posvetovanje slovenskih slavistov na Ptuj

Darko Dolinar

Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

O MESTU PREVODA V LITERATURI

Kadar literarni prevajalci razpravljajo o teoretičnih osnovah svojega dela, se pogosto ustavljajo ob mestu in vlogi prevoda in prevodne književnosti v širšem območju literature. Razumljivo je, da tudi prevajalstvo, tako kot sleherna dejavnost, ki je dosegla določeno razvojno stopnjo, čuti potrebo po teoretični refleksiji. Vendar pri tem velikokrat ni mogoče preslišati nekega posebnega prizvoka. Zdi se, kakor da prevajalci poskušajo opravičevati svoje delo in ga posebej utemeljevati, ker očitno tudi po njihovem lastnem prepričanju ni enakovredno izvirnemu literarnemu ustvarjanju. Mesto in vrednost literarnega prevoda se jim torej v razmerju do literature nasploh kažeja kot problematična.

Na drugi strani nam to po svoje lahko potrdi že bežen pogled na odnos literarne vede do prevoda.¹ Literarni prevod oziroma prevajanje sta predmet obravnave z različnih vidikov na posameznih ožjih literarnoznanstvenih območjih. Na prvi pogled je razumljivo, zakaj jima je primerjalna literarna zgodovina posvečala več pozornosti kot nacionalna, saj je že po svojem osnovnem izhodišču usmerjena tako, da raziskuje zveze med literaturami in kulturami. Prevajanje pa je ravno tisti literarni proces, ki morda najbolj očitno prestopa meje med njimi. Tudi literarna teorija se občasno ukvarja s prevajanjem, v zadnjih desetletjih še zlasti na mejnem območju z lingvistiko, kjer je mogoče najti največ stičnih točk z novo nastalo in hitro se razvijajočo občo teorijo prevajanja ali občo prevajalsko vedo. Toda navzlic temu je prevod za literarno vedo, gledano v celoti, samo eno izmed vprašanj, ki so bolj ali manj obrobne pomena. Kadar gre literarni vedi za bistvena vprašanja literature, njenega nastanka, njene narave in funkcije, njene zgodovine in njene vrednosti, se navadno sploh ne ozira na prevod, temveč molče predpostavlja, da govori o izvirnih delih. V njeni tradiciji se je stališče, da je kakršno koli resno analizo mogoče opraviti edino na izvirnih delih, tako močno zakoreninilo, da sodi tako rekoč med osnove njenega oziroma sploh filološkega strokovnega bontona.

Kje so razlogi za tak odnos do prevoda in prevajanja? Upravičeno lahko domnevamo, da so povezani s temeljnimi opredelitvami literature in literarnega dela nasploh, ki so v samem središču literarne vede in ki se z njenim razvojem seveda tudi spreminjajo. Zato si bomo nekoliko podrobneje ogledali, kakšne posledice za odnos do prevajanja in prevoda je mogoče izpeljati iz nekaterih med temi temeljnimi opredelitvami.

Mesto in vlogo prevoda v literaturi določata, seveda na različnih ravneh, zlasti dve razmerji: razmerje med izvirnim delom in prevodom in razmerje med nacionalno, se pravi izvirno, in prevodno literaturo. Prvo zahteva bolj teoretično obravnavo, drugo izraziteje sega v literarnozgodovinsko dimenzijo.

¹ O odnosu literarne vede in zlasti nacionalne literarne zgodovine do prevoda glej mdr.: Darko Dolinar, Vprašanje o prevajanju v literarni vedi, Slavistična revija 25, 1977, str. 277–292; Majda Stanovnik, K vprašanju o zgodovini prevodne literature, v: Iz zgodovine prevajanja na Slovenskem, Zbornik društva slovenskih književnih prevajalcev 5–7, Ljubljana 1982, str. 9–14.

Povsem očitno ima izvorno delo prednost pred prevodom že zato, ker prevod predpostavlja obstoj originala, ki je glede na to torej avtonomen, prevod pa heteronomen. Če si hočemo podrobneje razjasniti njuno medsebojno razmerje, se torej najprej zastavlja vprašanje, kako sta v literarni vedi opredeljena izvorno delo in kriterij izvornosti.

Antična poetika pa tudi antična literarna praksa nista pripisovali temu kriteriju posebnega pomena in ga nista šteli med bistvena določila oziroma glavne vrednote pesniškega dela. Nasprotno, poetika je veliko bolj poudarjala in zahtevala upoštevanje veljavnih pravil, obnavljanje ustaljenih retoričnih, stilističnih in zvrstnih obrazcev, bolj ji je šlo za nadaljevanje tradicije kakor za radikalno prenavljanje in prevrat. Podobno velja za srednji vek, pa tudi še za dobo novoveške literature vse do konca klasicizma, ko se je postopno iztekla vladavina normativne poetike, opirajoče se na venomer znova obnavljane antične zglede. Moč teh zglede, ob katerih se je vzpostavljala tradicija in se nadaljevala skozi stoletja, je povzročila, da so se poznejša literarna dela navezovala na prejšnja v različnih oblikah in na različnih stopnjah odvisnosti, kot so dobeseden prevod, svoboden prevod, adaptacija, parafraza, kompilacija, prepesnitev itd. V literaturi teh zgodovinskih dob dela, ki se tako ali podobno navezujejo na starejšo tradicijo, po številu daleč presegajo čisto izvorna besedila, vendar so jim bila v oče takratne poetike in kritike povsem enakovredna. Kriterij originalnosti se je postopno izoblikoval v novem veku in se uveljavil šele v drugi polovici 18. in na začetku 19. stoletja, se pravi delno že z racionalizmom, zlasti pa s predromantiko in romantiko. Njegov širši duhovnozgodovinski temelj je nedvomno razvoj človeške individualnosti, torej novoveške subjektivitete. S tem pa je tudi evidentno dejstvo, da je sleherni literarni tekst pač izdelek nekega avtorja, dobilo čisto nove pomenske odtenke. Delo se ne meri in ne ceni več toliko po tem, kako in koliko izpolnjuje zahteve vladajoče poetične šole glede snovi, stila, forme itd., temveč predvsem po tem, ali je in koliko je proizvod enkratne avtorske individualnosti. Ta vidik sta literarna veda in estetika 19. in začetka 20. stoletja še naprej razčlenjevali glede na to, kaj pravzaprav opredeljuje avtorjevo individualnost. Literarno delo je bilo torej mogoče razumeti in razlagati bodisi kot izraz avtorjevega duha in idej, ki so ga razgibavale, bodisi kot izraz njegove duše, se pravi zlasti čustvenih in pozneje tudi nezavednih plasti njegove duševnosti, ali pa kot odraz realnih dogodkov njegovega življenja, družbenih razmer in zgodovinskih procesov, ki jih je doživljal, ali kot izraz duševnega ustroja naroda oziroma rase, ki ji je pripadal, ali pa navsezadnje duha dobe. Kakorkoli se te opredelitve že razlikujejo med seboj, vendar temeljijo na neki skupni logiki, ki jo je mogoče zvesti na to, da se v literaturi oziroma v literarnem delu izražajo nadosebne, tj. družbene oziroma zgodovinske ali pa naravne silnice, ki so v skrajni konsekvenci vsaj implicitno utemeljene na metafizičnih principih, vendar se zmeraj izrazijo le prek avtorjeve individualnosti. Literarno delo je torej bistveno opredeljeno po svoji zvezi z avtorjem, to pa mu zagotavlja originalnost. Tako sodi originalnost, izvirajoča iz individualnega avtorstva, med temeljne značilnosti literarnega dela in s tem med glavne vrednostne kriterije literature. Vendar umetniške vrednosti dela ne zagotavlja originalnost posameznih njegovih sestavin, temveč šele originalnost celote. Originalnosti se seveda ni mogoče priučiti, zato tudi umetniškega ustvarjanja ni več mogoče primerjati z rokodelsko ali tehnično spretnostjo in izvedenostjo (kar srečamo dokaj pogosto v antični in poznejši, na antično se opirajoči poetiki), marveč je umetniška ustvarjalnost utemeljena v posebnem daru, v navdihu ali genialnosti avtorja.

Na prvi pogled je jasno, da prevodu ni mogoče pripisati takšne originalnosti, kot je značilna za izvorno delo, saj se v njem prevajalčeva individualnost ne more izraziti v polni meri, ker se mora predvsem podrediti avtorjevi individualnosti in ji samo poskuša najti ustrezen izraz v drugem jeziku; s tem pa gre originalnost celote nujno po zlu. V izjemnih primerih lahko nastane kongenialna prepesnitev, ki je estetsko enakovredna izvorniku ali ga morda celo presega, praviloma pa ogromna večina prevodov po takšnih kriterijih mora glede na svojo umetniško vrednost zaostajati za izvornimi deli.

Kadar poskušamo mesto in vlogo prevoda v literaturi obravnavati konkretnije, na zgodovinski in ne samo na splošni, načelno teoretični ravni, se vprašanje dopolni z novimi opredelitvami. Podobno kot smo se ob razmerju med izvirnikom in prevodom morali dotakniti temeljnih opredelitev literarnega dela in njegove izvornosti, tako se razmerju med nacionalno in prevodno literaturo bližamo prek vprašanja o nacionalni literaturi.

Prvi in najvidnejši kriterij, po katerem se literatura nasploh razločuje na posamezne nacionalne literature, je kajpada jezik; od začetka literature oziroma pesništva nastajajo literarni teksti v različnih jezikih. Vendar jezikovna in z njo povezana etnična opredeljenost pesništva še ni isto kot pripadnost k nacionalni literaturi. Že sam pojem literature² v današnjem pomenu se je namreč izoblikoval razmeroma pozno, šele v drugi polovici 18. stoletja, pa tudi kategorija naroda se je konstituirala šele v novejši evropski zgodovini. Glede na silovit razmah in uveljavljanje te kategorije skoraj na vseh socialno- in duhovno-zgodovinskih območjih se v zadnjih dveh stoletjih tudi literatura kaže predvsem v podobi vrste nacionalnih literatur. Nekako ob istem času je evropsko filozofijo in znanost obvladalo zgodovinskorazvojno mišljenje. Spričo vsega tega ni čudno, da se je tudi literarna veda tega časa formirala predvsem v obliki posameznih nacionalnih literarnih zgodovin. Sicer se je kot njihovo nasprotje in obenem njihovo nujno dopolnilo začela razvijati tudi primerjalna književnost, vendar zaradi manjših možnosti ideološke instrumentalizacije ni zbujala tolikšnega odmeva zunaj ožjega strokovnega kroga in ni prevzemala takšne družbene vloge kakor nacionalna.

Kategorija nacionalne literature in z njo vred panoga nacionalne literarne zgodovine nista brez notranje problematičnosti.³ Ta se pokaže tisti hip, ko se vprašamo, kaj pravzaprav sestavlja nacionalno literaturo. Vprašanje in odgovor nanj namreč nista zgolj indiferentno klasifikacijska, temveč imata neizbežne vrednostne poteze. Podobno kot občegega znanstveno kritičnega pojma literatura (ali npr. svetovna književnost) ne sestavljajo vse neštete množice tekstov, ki jih je po vrednostno nevtralnih opisnih kriterijih mogoče imeti za literarne, tako tudi posamezne nacionalne literature ne sestavljajo vsi tako opredeljeni teksti, napisani v nacionalnem jeziku. Tu se neizogibno vpleta vrednostni vidik, dasiravno ga poskuša literarna veda v imenu znanstvene objektivnosti velikokrat odločno prignati. Izbor se navadno opravlja vsaj po dveh kriterijih ali skupinah kriterijev: po umetniški oziroma estetski vrednosti, ki je nekaj drugega in več kakor samo nevtralno opisno določena literarnost, in po nacionalnem izvoru oziroma nacionalni pripadnosti, ki je nekaj drugega in več kot le dejstvo, da je delo napisano v jeziku tega ali onega naroda. Predmet oziroma področje nacionalne literarne zgodovine sestavljajo torej teksti, izbrani po vrednostnih in ne zgolj opisnih kriterijih literarnosti in nacionalnosti. Ta dva vidika se navadno dopolnjujeta, lahko pa si tudi nasprotujeta ali se v skrajnem primeru celo izključujeta. Uveljavljanje kriterija nacionalnosti v zgodovinskorazvojni perspektivi lahko povzroči direktno kršenje kriterija literarnosti. Spomniti se je treba samo na dejstvo, da prav vse evropske nacionalne literarne zgodovine obravnavajo tudi dela in avtorje, ki jih po vidiku umetniške oziroma estetske vrednosti nikakor ne bi bilo mogoče uvrstiti v literarno umetnost. Za zgodovine t. i. »velikih«³ literatur je to manjši problem, saj se pojavlja samo v začetnih obdobjih, v času pred vznikom pravega literarnega ustvarjanja, medtem ko je obravnava v poznejših dobah lahko dovolj reprezentativna glede na oba vidika, ker se lahko opira na zadostno množino del z nedvornimi umetniškimi kvalitetai. Pri t. i. »malih«³ literaturah pa ima to lahko hujše posledice, kadar v slovstveni dejavnosti in v kulturnih gibanjih starejših dob ni mogoče najti del in avtorjev, ki bi ustrezali tudi vidiku umetniške vrednosti. V takšnih primerih se literarne zgodovine navadno odločijo za širšo obravnavo po blažjih kriterijih. Dela in avtorje, ki bi jih samo glede na njihovo umetniško

² O razvoju pojma literatura gl. Janko Kos, *Literatura*, Ljubljana 1978 (*Literarni leksikon*, 2).

³ O nacionalni literarni zgodovini gl. mdr.: Vittorio Santoli, *Philologie und Kritik*, Bern-München 1971, pass.; Darko Dolinar, *Positivizem v literarni vedi*, Ljubljana 1978 (*Literarni leksikon*, 5), str. 50–55.

vrednost morale izločiti, upoštevajo zaradi njihovega zgodovinskorazvojnega pomena za nacionalno literaturo.⁴ Po isti logiki posegajo tudi čez meje nevtralnno opisno opredeljenega literarnega območja, pač zaradi tega, ker želijo prikazati razvoj nacionalne literature v celoti in v strnjeni liniji od začetkov z vsemi predhodnimi, pripravljalnimi in spremnimi pojavi vred. Le kakšna bi bila denimo slovenska literarna zgodovina, ki ne bi govorila o Trubarju, Hrenu, Zoisu, pa tudi o Metelku, Bleiweisu in podobnih osebnostih.

Teoretični pogled na literarno delo kot izviren izraz avtorjeve individualnosti se ponavlja, seveda nekoliko preoblikovan, tudi na ravni nacionalne literature. Pravzaprav gre za isto genetično načelo, po katerem je zdaj celotna nacionalna literatura kolektivna stvaritev naroda, bodisi da jo razumemo kot izraz njegove duševnosti, njegove značilne psihične strukture in prek nje sil, ki jo oblikujejo, bodisi kot odraz narodovega življenja v realnem svetu ter naravnih in družbenozgodovinskih danosti tega sveta. Še več: v razvojni perspektivi je zgodovina nacionalne literature proces, ki je del širšega procesa obče zgodovine naroda in ima kot taka vsaj določene razvojne tendence, če že ne svojo smer in celo določen cilj. Glede na vse to opravlja nacionalna literatura v življenju naroda posebno funkcijo in ima za njegove pripadnike posebno vrednost, ki ni omejena samo na literarno ali samo na umetnostno-estetsko območje.⁵ Dela iz drugih literatur ne morejo genetično opredeljeni izvirni nacionalni literaturi nikoli prevzeti te funkcije, zato takšna dela za pripadnika naroda nikoli ne morejo doseči omenjene kompleksne vrednosti, dasiravno morda po čisto umetniških, estetskih kvalitetah presegajo vse, kar lahko najde kot bralec v svoji nacionalni literaturi. Vedno mu namreč ostanejo po izvoru in zato po bistvu tuja; spričo tega je v skrajnem primeru celo mogoče razlagati, da kvarno vplivajo na domačo literaturo in domačega bralca. Toliko bolj velja to za prevode iz drugih literatur, ker ne zadovoljujejo niti po umetniški vrednosti, utemeljeni s kriterijem izvirnosti.⁶ Spričo tega je razumljivo, zakaj so bili prevodi praviloma izgnani iz nacionalne literarne zgodovine ali obravnavani v njej samo kot izjema, kot obroben pojav.

Zapostavljanje prevoda in prevodne literature v starejši literarni vedi je torej izhajalo iz njenih temeljnih opredelitev, ki same na sebi seveda niso poljubne izmišljotine, ampak pričajo o določenem odnosu širšega okolja do literature, če ne celo o določenem načinu njenega bivanja in funkcioniranja. Kakor so se te temeljne opredelitve spreminjale, so se z njimi vred spreminjala tudi izhodišča za obravnavanje prevoda in njegovega mesta v literaturi.

Na takšne spremembe naletimo pri vrsti novejših literarnoznanstvenih smeri v 20. stoletju. Za naš problem so pomembne zlasti tiste njihove težnje, ki prenašajo pozornost od vprašanja o izvoru in nastanku literarnega dela k njegovi zgradbi in načinu bivanja, potem pa še k njegovi funkciji in k razmerju z bralcem, torej od literarne produkcije k literarnemu delu in k njegovi recepciji. Pravzaprav se je tak premik začel že s fenomenologijo literature, ki je iz svojega območja izločila raziskovanje geneze dela, njegovih zvez z avtorjem in ves kompleks njunih odnosov z realnim družbenozgodovinskim svetom.

⁴ V tem pogledu so ilustrativna npr. prizadévanja Franceta Kidriča v *Zgodovini slovenskega slovstva (1929–1938)*, kako opredeliti Vodnikove pesmi glede na merila svetovne literature in glede na njihov razvojni pomen za slovensko književnost; prim. mdr. Darko Dolinar, *Literarna umetnost v delu Franceta Kidriča*, *Slavistična revija* 24, 1976, str. 103–118, 267–278.

⁵ Tako naj bi bila denimo po Schererju naloga nacionalne literarne zgodovine skupaj s sosednjimi vedami vzpostaviti sistem nacionalne etike (Scherer, *Zur Geschichte der deutschen Sprache, Widmung an Karl Müllenhoff*, v: *Methoden der deutschen Literaturwissenschaft*, Frankfurt 1972); po Prijatelju je literarna zgodovina »ogledalo naroda in obenem zanj reflektor, kažoč mu pot navzgor in naprej«. (*Literarna zgodovina*, v: I. Prijatelj, *Izbrani eseji in razprave* I, Ljubljana 1952, str. 36).

⁶ Gl. Majda Stanovnik: *Prevod koristi jeziku, literature ne bogati: kritični pogledi na prevod v slovenski književnosti 1850–1880*, v: *Prevodna književnost, Zbornik radova drugih beogradskih prevodilaških susreta*, Beograd 1978. – Majda Stanovnik, *Translations and national literature considered as antagonists: an attitude of the literary criticism in Slovenia 1850–1880*. V: *Proceedings of the 9th Congress of the ICLA, II: Literary communication and reception*, Innsbruck 1980.

Podobne težnje so se pokazale v strukturalni in semiotični poetiki, v komunikacijskoteoretično usmerjeni literarni vedi, pa tudi v literarni sociologiji, vsaj na tistih njenih območjih, kjer se ukvarja z distribucijo, recepcijo in konzumacijo literature. Te smeri seveda vzpostavljajo različne temeljne modele literature, iz katerih izhajajo različne posledice za obravnavanje prevoda. Toda najsi velja literarno delo za večplastno kvazirealno, intencionalno tvorbo, ki je nosilka polifonije specifičnih vrednot; ali za znakovno strukturo s prevladujočo poetično funkcijo; ali za socialno relevantno pomenko tvorbo, ki omogoča svojevrsten tip družbene komunikacije – v nobenem teh primerov ni več odločilno opredeljeno po genetični zvezi z avtorjevo individualnostjo, ki bi mu podeljevala originalnost kot eno glavnih vrednot. Te smeri se odmikajo od starejše, pretežno historično orientirane literarne vede in postavljajo v ospredje teoretični vidik obravnavanja literature. V literarni vedi, ki jo obvladujejo takšni modeli, sicer pisanje nacionalnih literarnih zgodovin ni povsem izumrlo, vendar je postalo obrobna zadeva; nacionalna literarna zgodovina je samo še bolj ali manj izpraznjena shema, ki pomaga organizirati gradivo, vendar je brez globlje vsebine in brez prave metodološke relevantnosti – vsaj dokler se z radikalno prenovitvijo ne poskuša izkoptati iz te krize. Spričo tega sta tudi obe nasprotji, ki sta opredeljevali mesto prevoda v starejši literarni vedi, namreč nasprotje med izvornikom in prevodom na ravni posameznega dela in nasprotje med nacionalno in prevodno književnostjo na ravni literarne zgodovine, izgubili dotedanji pomen. Spričo tega literarna veda, ki se ravna po omenjenih novejših teoretičnih modelih, vnaprej in načelno ne izključuje prevodov iz območja literature, tako kot jih je starejša. To vprašanje je zanjo izgubilo pravi smisel in ostrino.

V tem pogledu je bržkone šla najdlje t. i. recepcijska estetika ali recepcijska teorija,⁷ ki se v marsikaterem pogledu opira na prej omenjene smeri in zlasti še na hermenevntiko ter skuša na novih temeljih obnoviti tudi literarno zgodovino. Recepcijska teorija se pogosto odreka substancialističnim opredelitvam literarnega dela in jih nadomešča s funkcionalnimi: literarnega dela ne definira več kot tekst, ki je sam na sebi opredeljen z določenimi formalnimi ali vsebinskimi lastnostmi, marveč kot tekst, ki ga bistveno določa najprej to, da ga ustrezno naravnani bralec lahko sprejme in ima ob njem literarnoestetski doživljaj. Vprašanje o izvoru in o produkciji je s tem potisnjeno v ozadje, tudi imanentni ustroj samega dela ni več tako pomemben; v ospredju pozornosti je recepcija, bralec pa s tem postane glavna instanca literature in literarne zgodovine. Z ozkega vidika dosledno izpeljane recepcijske estetike ni prav nič važno, ali je tekst, s katerim ima opraviti bralec, izviren ali preveden; važno je edinole to, ali je tak, da se ob njem lahko sproži ustrezen odziv, zlasti kot literarnoestetski doživljaj. Nikakršnega načelnega razloga torej ni več, da ne bi v okviru nacionalne literature in njene zgodovine obravnavali tudi prevodov, seveda glede na to, kakšno vlogo dejansko imajo v njej.

Osnovno težnjo nekaterih glavnih smeri novejše literarne vede, ki nas tukaj zanima glede na prevod, smo obravnavali izolirano in zato tudi z nesorazmernim poudarkom. V resnici se pojavlja v širših, kompleksnih zvezah: denimo, zagovorniki recepcijskoestetične metode so že priznali njeno parcialnost in si čedalje bolj prizadevajo upoštevati celoten proces literarne komunikacije od avtorja prek dela do bralca. Toda tudi v takšnih modificiranih, ublaženih oblikah so dane možnosti za drugačno, bolj naklonjeno obravnavanje prevoda in prevodne literature. To seveda ne pomeni, da bodo odslej razlike med prevodom in izvornikom nasploh ali v konkretni literarnozgodovinski obravnavi čisto zabrisane. Pač pa bo literarna veda mogla in morala nekoliko bolj upoštevati nekatera dejstva v literarnem dogajanju, ki jih je zlasti starejša nacionalna literarna zgodovina vztrajno zamenjarjala – kar je glede na njeno opisano usmeritev seveda povsem razumljivo. Za ob-

⁷ O recepcijski estetiki gl. zlasti: Rainer Warning (ur.), *Rezeptionsästhetik, Theorie und Praxis*, München 1975; Dušanka Maricki (ur.), *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, Beograd 1978.

ravnavanje slovenske literature bo npr. pomembno ne le to, kaj in kako se v slovenščini piše, temveč tudi, kaj se v slovenščini dejansko bere. O tem navsezadnje marsikaj pove že številčno razmerje med prevedenimi in izvirnimi slovenskimi knjigami. Tudi v prejšnjih obdobjih, ko je bila nacionalno-ideološka funkcija literature dosti bolj poudarjena kakor danes, si bralci niso izbirali berila samo glede nanjo; kadar so hoteli zadovoljevati svoje literarnoestetske in siceršnje bralske potrebe, so posegali po tekstih od drugod, in ker je bilo znanje tujih jezikov vendarle dostopno le manjšini, so se zatekali k prevodom.⁸ Seveda tudi danes velja, še zlasti za območja t. i. »malih« jezиков in literatur, da se brez prevodov ne more konstituirati širše literarno obzorje ne razvijati okus, da se estetski kriteriji ne morejo ne izoblikovati ne uveljaviti v kritičnem vrednotenju. Prevodi pomagajo vzpostavljati in vzdrževati umetniško raven, zato je povsem razvidno, da imajo tudi danes pomembno vlogo v nacionalni literaturi. Nekoliko nam jo lahko osvetlijo nekatera dobro znana dejstva iz novejšje zgodovine slovenske književnosti; spomniti se je treba samo, da sta Homerjeva epa večini slovenskih bralcev dostopna samo v Sovretovih prevodih in da je zanje Homer pač Sovretov Homer; da je Župančič bržkone bolj vplival na dramatiko in gledališče na Slovenskem s prevodi Shakespeara kakor z Veroniko Deseniško; da je zbirka Sto romanov nemara storila več za oblikovanje predstave o romanu pri slovenskih bralcih kakor vrsta naših romanopiscev v prvih povojnih desetletjih. Navsezadnje pa lahko upravičeno sklepamo, da je takšno razmerje v nekem smislu priznaval in potrjeval že Prešeren, ko je v zbirko svojih poezij uvrstil tudi svoje prevode.

IZ SLOVENSKE ETIMOLOŠKE DELAVNICE

France Bezljaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKO BEKÍNITI SE »IGRATI SE«

Med navidezno popolnoma osamljenimi slovenskimi narečnimi besedami se večkrat razkrijejo zanimive povezave. Naj omenim glagol *bekíniti se*, *bekínim se* (v impf.) »igrati se (o otrocih)«, ki ga je zapisal Erjavec v Podkrncih. Pleteršnik, I 16 izvaja to po Levstiku iz furl. *bacná* »vreščati«. Pirona, Voc. friul. 29 pozna samo obliko *bacaná* »grohotati, rogati se«, kar je kakor istrsko rom. *bucanaia* »velik hrup«, it. *baccano*, *sbaccanare* »hrumeti« izvedeno iz lat. *Bacchānal* »neki praznik« k imenu božanstva *Bacchus* (Battisti-Alessio, DEI I 393). Ta Levstikova etimologija po približni zvočni podobnosti seveda ne vzdrži kritike. Pri zbiranju gradiva za slovenski etimološki slovar sem se raje izognil besedam, za katere v dostopni strokovni literaturi nisem našel nobene primerne povezave, trdno prepričan, da se bo sčasoma le pokazalo nekaj sprejemljivega. Saj bi pri več kakor tretjini slovenskih gesel moral pripisati samo »nepojasnjeno, neznano«. S čim širšim pogledom na snov in s čim bogatejšo strokovno literaturo sem razpolagal, za tem več takšnih primerov se je našla enostavna, sprejemljiva rešitev.

⁸ Zanimive ugotovitve v zvezi s tem se kažejo v zadnjem času npr. v objavah Mírana Hladnika; gl. zlasti M. Hladnik, Trivialna literatura, Ljubljana 1983 (Literarni leksikon, 21).

Na prvi pogled osupljiva primerjava s slovenskim *bekiniti se* se pokaže v litavskem glagolu *vaikinti* »obnašati se otročje, biti razigran, razposajen« (citirano po Fraenkel, LEW 1180; Kurschat, LDW te oblike ne navaja). Ker je v Podkrncih *-b- < -v-* pred *-i-, -ě-, -b-* (prim. *oben ovьmь, bino < vino*), lahko brez težav rekonstruiramo praslovansko **věkъ* »življenjska sila, razgibanost, živahnost«, litavsko iz iste prevojnne stopnje **voikos* poleg *vaikas* »otrok, fant«, *vaikis* »fant, hlapec«, a tudi abstractum *vaikis* »aktivnost, delavnost«, iz druge prevojnne stopnje *viēkas* »življenjska sila, živahnost«, *veikti* »delati, početi«, *výkti* »uspeti, posrečiti se«.

Seveda za slovensko *bekiniti se* in litavsko *vaikinti* ne moremo nastaviti skupnega izhodišča kljub navidezno enaki izvedbi. Če bi bil glagol že baltoslovanski, bi pričakovali v slovenščini **vēcъniti*. Oba sta samostojno tvorjena denominativa, litavsko iz pomena »otrok«, slovensko pa iz *věkъ* »živahnost, aktivnost«. To nam približa etimološko razlago splošno slovenskega težavnega apelativa **čьlověkъ* poleg **čelověkъ* »homo«, kar večina avtorjev razlaga kot sestavljenko **čelo-věkъ* in primerja drugi člen z lit. *vaikas* »fant, mladenič« (tudi »dekle«), prvega pa iz ide. **kʷel-* »tropa, truma«, slovansko *čeljadь* »služabniki, družina«. Lahko pa bi izhajali iz **kʷel-* »obračati se, sukati« v temporalnem pomenu, torej »posameznik v obdobju aktivnosti«, kar se dozdeva bolj verjetno kakor »posameznik iz trope«. Skupni baltoslovanski pomen osnove **veik-*, **voik-* je najbolje ohranjen v negativnih zvezah, kakor so litavsko *neveiklūs* »nedelaven, pasiven«, *nevėkšla, nevėkšlis* »slabič, majhen človek«, letonsko *neveikls* »slaboten, bolehen, ponesrečen«, *neveikulis* »slabič, šleva, kreten«, lit. *nevėkėlis* »človek, ki se ga drži smola, nerodnež«. Temu popolnoma odgovarja slovensko *nevečen* »nadležen« (Pohorje) poleg *malovečen, slabovečen* »šibak, oslabeled«, sbh. zah. *slabòvječan, slabovječan* (Istra), p. *chorowieczny* itd.; za češčino in slovaščino priča za ta pomen samo priimek *Nevečný*, ki ga zasledimo tudi v Ljubljani. Neopažena paralela k sln. *obėkniti, obėknem* (v. pf.) »oslabeti« < **ob-věk-nqti* z abesivnim *ob-* se skriva v lit. *apveikti, apveikū* »premagati« s prav tako abesivnim *ap-* proti r. *obezvėknutъ* »oslabeti«, ukr. *obezvečyty, br. bezvečičь* »poškodovati zdravje, pohabiti«. Ne spada pa k tej osnovi sln. *pokvěčiti* kljub Miklošiču, ki je zbral doslej najboljše najprejšnji pregled slovanskih tvorb s tem pomenom.

Slovensko *vek*, ki se dokaj pogosto pojavlja v pismenstvu od 16.–18. stoletja, torej ne bi smeli tolmačiti z »moč, sila«, kakor se je splošno uveljavilo v slovarjih. Če beremo pri Trubarju na primer *temuzh per nega mozhy inu veiku* ni tu mišljena »moč«, ampak »učinkovitost, aktivnost« ali pri Krelju *odvek dati* »okrevati, okrepčati«.

Megiser prevaja *vek* z »virtuo«, torej »krepost, vrlina«, *kveku perpraviti* »okrevati«. Megiserjev Thesaurus navaja *vek* »recreo«; v 17. stoletju *muzh ino vek kaj storiti* (Lex.), torej »sposobnost«. Podobno še v mlajšem času narečno *večan* »čvrst« (Ribnica), *bo ves veik iz njega prešel* (dol.), *bolniku nima veka* (bkr.). Priimek *Vek*, poznan v slovenščini in češčini, pomeni torej »aktiven, sposoben, čvrst«. Ne moremo izhajati iz pomena »moč, sila« kakor pri staronordijskem *veig*, ampak je bliže lit. *viēkas* »vitalnost, živahnost, življenje«.

Ne vemo, kdaj in kako se je začelo razvijati danes prevladujoče slovansko *věkъ* »življenjska doba, stoletje, neko obdobje«, kar ustreza grškemu *αἰών* »življenjska doba, obdobje, večnost«, *αἰεί* »vedno« kakor lat. *aevum* »isto«, nvn. *ewig* »večen« iz ide. **āiy-*. Starejši raziskovalci in z rezervo tudi Miklošič so slovansko *věkъ* izvajali iz iste osnove. Pomenško enako je tudi lat. *saeculum*, verjetno etruščanskega izvora. V slovenščini je *uuek* »aevum« in *vuec/ve* »aeternus« izpričano že v Brižinskih spomenikih, v 16. stoletju *veikuma* (Bohorič, Dalmatin), *vezhn, vezhnu* »aeternus« (Megiser), z reduplikacijo kakor lat. *saeculum saeculorum*, sln. *na vekov veke, ovekovečiti* itd. Oblika *vecli* »secolo« pri Alasiu (1607) je verjetno istrskoromanska, zapisana v Čičariji. Dokaj verjetno se zdi, da se ta novi pomen slovanskega *věkъ* ni razvil šele pod vplivom grškega in latinskega vzorca po sprejemu krščanstva.

PRASLOVANSKO *PLESTI »GOVORITI« ALI LUŠČENJE HOMONIMOV

Zasledovanje zgodovine pomenske in oblikovne strukture besede kot delčka širše jezikovne strukture marsikdaj razkriva zapletena in zanimiva pota. Ne le jezikoslovca oz. etimologa, ampak vsakega človeka kot uporabnika in preoblikovalca besed venomer zanimajo, od kod beseda, ki jo vsak dan uporablja. Torej je vsak človek neke vrste etimolog. Toda pri tem se dogaja, da besede zaradi homonimije marsikdaj avtomatično poveže z besedno družino, ki s povezano nima istega porekla. Naj za primer takšnega ljudskega etimologiziranja navedem sloven. *odvrniti*, *zavrniti* »odgovoriti«, ki bi ga vsak Slovenec povezal z *vrniti* iz ide. **uer-* »obrniti, vrteti«. Danes so zaradi homonimnosti semantične razlike marsikdaj tako zabrisane, da bi še tako pretanjeni etimolog pristal na ljudski etimologiji, če ne bi v narečju našel oblik *opovréti*, *opovrém* »oporekati«, ki kažejo na zvezo z ide. **uer-* »govoriti«. ¹ Takšnih primerov je v jeziku ogromno. Največkrat je prav homonimnost razlog, da neka besedna družina skorajda popolnoma izjgne iz jezika. Relikti, ki ostanejo razpršeni na širokem jezikovnem področju, pa so oblikoslovno, predvsem pa semantično tako preoblikovani, da zahtevajo pri razbiranju besedne družine dokaj nekonvencionalno misel, ki dopušča še tako »čudne« pomenske pretvorbe, vendar čudne le za tistega, ki se ne more odtrgati od sinhronega pogleda na jezik.

Tako bi marsikdo ob frazi *okrog nas so pletli laži* glagol *plésti* »govoriti« takoj povezal s *plésti*, *plétem* »motati«. Tudi večina slovanskih etimoloških slovarjev, ki so se dokopali do črke *p*, razlaga splošnoslov. *plesti* »govoriti, navadno kaj izmišljenega« kot preneseni pomen splošnoslov. *plesti* »motati« iz ide. **plek-* »ovijati, plesti«. Edini, ki je podvomil o takšni ljudski etimologiji, je bil Machek. ² Vendar zaradi opozicije v zvenečnosti ni verjeti njegovi razlagi, ki izvor češkega *plesti* prek stčes. **bladu*, *bledeš* pripisuje praslov. **blésti*, **blędō*. Slovanski jeziki, ki izpričujejo **blęd-*, kažejo na »fantazirati«, pomenu »čvekat« se upira tudi lit. s sorodnim *blendžiúos* »zmračim se«, *blīsta* »večeri se«.

Ide. koren **plek-* »ovijati, plesti« gotovo ni imel takšne pomenske sfere, kot jo navidezno kaže slov. *plesti*, sicer bi to izpričevali tudi drugi ide. jeziki, ki so **plek-* podedovali. Torej sta v slov. *plesti* pomešani dve različni osnovi. Pozabljeni glagol dicendi (rekanja) izpričuje stčes. *plésti* s samostojnim pomenom »karkoli govoriti«, ³ drugi slov. jeziki pa kažejo na precejšnjo specializiranost pomena, in sicer »klevetati, blebetati« (npr. češ. *plésti*, polj. *plęść*, rus. *plestí*, ⁴ belorus. *plesć* ⁵ in tudi »lagati« (npr. slovaš. *pliest'*, pomor. *plęsc*, belorus. *plesć*, rus. *plestí*). Takšni močno ekspresivni pomeni so lahko nastali le zaradi obilice drugih glagolov dicendi in zaradi vpliva homonima *plesti* < **plek-te/o-* »motati«, ki je gotovo pripomogel, da se je iz praslov. **pletъka* »*govor(ica)«, izpričanega v csl. *pletъxa* poleg *pletъka* »commentum«, ⁶ rus. *plétki* (f. pl.) »čenče, obrekovanje«, *splétki*, ukr. *plitka*, polj. *plotki* (m. pl.) »laži«, kaš. *plotki* »isto«, slovaš. *pletka* »kleveta« razvil pomen, ki ga izpričuje sbh. *plétke* (f. pl.) »intrige« in sloven. *plétka* »isto«. Litovci so morali ta samostalniki

¹ Bezljaj, VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (1971) 9.

² Machek, Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání 56.

³ Šimek, Slovníček staré češtiny 121.

⁴ Dal', Tolkovojj slovar' živogo velikorusskogo jazyka' II 113.

⁵ Nosovič, Slovar beloruskago narečja 418.

⁶ Miklošič, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum 572.

prevzeti, ko pomen še ni bil popolnoma specializiran, saj je lit. *pletà, plėtkas*⁷ »spodobna beseda«, a tudi »zla beseda, čenča«, *pa-pletka* »sklepna beseda«.

Sloven. glagol *pleteničiti, -čim* »govoričiti« (prim. sloven. *govoričiti, besedičiti* itd.) je bil najbrž tvorjen iz neizpričanega samostalnika **pletъ*, ko je ta pomenil »govor, beseda« in ne »kleveta, laž«, kot to kažejo rus. *splėtnja, pletni* (f. pl.), belorus. *pletnjà*. V drugačni prevojni stopnji najdemo samostalnik **pletnja* v sloven. pridevniku *platnjàv* »premeten, zahrbtn«.

Ob upoštevanju pomenske pretvorbe »nalagati« > »ogoljufati« bi kazalo k tej besedni družini priključiti tudi sloven. *oplėsti, oplėtem* »ogoljufati«, vendar to trditev precej ovira pomen njegovega nedovršnega para, tj. *oplėtati, oplėtam* »maščevati«, ki se formalno v veliki meri sklada z belorus. *pletač, -tāju* »lagati«.⁸

O-jevsko prevojno stopnjo kaže le rus. *plotitъ* »lagati«.⁹ Pričakovanih pomenskih razlik tu ni več zaznati, vendar so tedaj, ko je bila ta besedna družina še tvorna, gotovo obstajale, a so se potem porazgubile.

Številne pomenske vzporednice tipa *reči*: *urok* dovoljujejo, da sem priključimo sloven. *platiti se, -im se* »uročen, začaran biti«, *plātek* (m.) »urok«, *uplatiti, -im* »začarati, ureči«, *oplatėti, -im* »uročen postati« in *oplātki* (m. pl.) »uroki«. Na to navidezno osamljeno besedno družino je opozoril Bezlaj¹⁰ in jo povezal z ide, korenom +*(s)pel-* »vzneseno govoriti«. Na prvi pogled se zdi, da le slovenščina ohranja podaljšano o-jevsko stopnjo ugotovljene praslov. osnove **plet-*, toda semantična motivacija

reči → (do-, iz-)govarjati → biti dorečen
→ biti uročen
→ biti veljaven, veljati

dovoljuje priključitev tudi slov. **platėti* »veljati«, ki ga samostojnega ohranjata le dolnja lužiščina, prim. *ptašeš, -im* »veljati«,¹¹ in gornjelužiški dialekt v okolici Hoyerswerda, prim. *ptačec, -im* »isto«.¹² V drugih zahodnoslov. jezikih se je **platėti* zlil s splošnoslov. **platiti* »plačati«, a ga le-ta v svoji pomenski sferi še izpričuje. Tako je češ. *plattiti, platiš* »plačati«, toda *Tedy plati, přijmate sazku?* kaže na *plati* (3. sg.) »velja«. Poleg tega češčina izpričuje tudi *uplatiti* »podkupiti«, tj. pregovoriti koga z besedami, dejanji ipd. (prim. sloven. *uplatiti*) in *uplatnit se* »uveljaviti se«. Poljsko *pfacić* »plačati«, toda *pfaci* »velja« v *a pfaci kryć*, tudi *pfatka* »postavka«. Ravno tako tudi kašubsko *pfacęc* »plačati« poleg »veljati« in polabsko *plóte* »velja«.

Splošnoslov. trgovski termin **platiti* »plačati« na osnovi virov, iz katerih zvemo, da je bila v 9.–10. stoletju pri Slovanih vrsta tkanine uporabljena kot plačilno sredstvo, z večjimi ali manjšimi težavami razlagajo kot denominativni glagol iz **platъ* »kos blaga, krpa«. Torej naj bi bil njegov prvotni pomen »dati *platъ* za nekaj → nadomestiti, poravnati«. V vseh slovanskih jezikih pa kaže ta ozki trgovski termin sorazmerno široko pomensko sfero, ki jo je treba pripisovati zlitemu **platėti*. Na slovanski **platėti* kaže tudi belorus. particip. pas. *plóčenyj* »veljaven, vreden«.¹³

⁷ Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch 620.

⁸ Nosovič, Slovar bělorusskago narėčija 418.

⁹ Dal', Tolkovij slovar' II 116.

¹⁰ Bezlaj, Radovi ANUBiH XXXV 95.

¹¹ Muka, Słownik dolnosorbskeje rěcy a jeje nařecow II 63.

¹² Mucke, Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache! 500.

¹³ Nosovič, Slovar bělorusskago narėčija 419.

Tudi v litovščino prevzeti *plėtyti* (iz p.?) »veljati«¹⁴ dokazuje obstoj **platėti*, hkrati pa kaže na ozko uporabnost **platiti* »dati *plāt* za nekaj«.

Da pomenska pretvorba »plačati« > »veljati« ni možna, dokazujejo tudi drugi ide. jeziki, ki za ta pomen vedno uporabljajo različne lekseme (prim. ital. *pagare* : *costare*; nvn. *zahlen* : *gelten* itd.). Poleg tega južnoslov. jeziki s paralelno tvorbo, tj. verbum dicendi > »veljati« dokazujejo genetično povezavo med **plesti* in **platėti*.

Slovensko knjižno *velėti* ima pomen »ukazati«, toda narečno (Bela krajina, jugovzhodna Štajerska) ohranja starejši pomen »reči« (npr. *velijo* »pravijo«). V srbohrvaščini je ta glagol le še arhaizem, ohranjen le v nekaterih oblikah, toda povsod s pomenom »reči«. Tudi makedonsko *se veli* je »govori se«, prav tako bolgarsko *velja*, *-iš* »govoriti«. Sloven. *veljāti*, *-ām* »imeti domenjeno vrednost« poleg *veljāti*, *-ām* »isto«, ki ga najdemo že pri protestantih,¹⁵ v začetku 17. stoletja zapisanega pri Alasiu *vagliat* »valere« in sbh. *vājlati*, *-ām* poleg *veljāt*, *-ām* (Kosmet) in *veljāti* (Žumberak) je treba razlagati kot tvorbo iz **uel-* »reči, ukazati«, kot je to storil Skok,¹⁶ ki *a*-jevske oblike razlaga iz **uōl-*.

Eden najstarejših socialnih dogovorov *plati* (3. sg.) »velja« se je torej le naključno pomešal s **platiti* »plačati«. Ne da pa se ugotoviti, na kateri semantični stopnji je vstopil vanj, kar bi seveda osvetlilo tudi slovenske izraze besedne magije.

Dokazovanje besedne družine praslov. **plesti* »govoriti« osvetljujejo tudi litovski glagoli *pletavóti*, *-óju* »zgovoren biti«,¹⁷ *platavóti*, *-óju* »kričati, zmerjati« in *plotavóti*, *-óju* »biti objesten, bahati se«. Vsi trije primeri očitno kažejo na slovansko izpeljavo; lit. *-avóti* = slovan. *-ováti*. Litovščina izpričuje takšno izpeljavo tako pri lastnih osnovah kakor tudi pri prevzetih. Ker niti Kurschatov niti Fraenklov slovar ne beležita pristnih litovskih besed, iz katerih bi bili ti glagoli izpeljani, prav tako pa jim ni najti ustreznih slovanskih oblik, ne morem o izvoru teh glagolov reči nič dokončnega. Kljub vsemu pa glagolske osnove dobro osvetljujejo vse tri prevojne stopnje in ugotavljane pomene: praslov. **plet-* »govoriti«, **plot-* »izgovarjati«, **plōt-* intensivum k **plot-*.

Praslov. **plet-* zahteva, da poleg ide. korena *(*s*)*pel-* »vzneseno govoriti« nastavimo tudi ide. *(*s*)*pele-t* *(*s*)*plet-*. Oblike, ki jih Pokorny¹⁸ navaja pod korenem *(*s*)*pel-*, izpričujejo poleg neekspresivnega pomena (prim. armensko *aia-spel* »pripovedka, uganka«, gotsko *spillōn* »pripovedovati«) tudi zelo ekspresivnega (prim. grško *ἀπειλή* »grožnja, bahava obljuba«, letonsko *nuopelī*, *appelīt* »obrekovati, zmerjati, zasmehovati«, *pal'as* (pl.) »graja, zasramotitev«, *iz-pal'uōt* »grajati«, toharsko *pāl-*, *pāl-* »slaviti, poveličevati«), kar lepo kažejo tudi slovanski refleksi (prim. tudi angl. *spell* »čarobna beseda ali formula«). Sem je treba prišteti tudi osamljeni srbohrvaški glagol *peliti*, *pelim* (impf.) »ostro govoriti, ukazovati, priporočati« (Dalmacija), ki ga Skok,¹⁹ misleč na prevoj e : i (prim. sbh. *teči* : *proticati*), s pridržki povezuje s sbh. *piljiti*, *-im* »buljiti, zijati«, *piliti*, *-im* »isto« (Dubrovnik, Lika), kar že semantično ni zadovoljivo.

Idealne vzporednice praslov. **plesti* ni najti, izpričujejo pa na primer baltski jeziki in deloma tudi slovanski številne glagole, ki kažejo na izpeljavo iz ide. *(*s*)*pele-* in so opremljeni z drugačnimi korenskimi determinativi. V svoji pomenski sferi kažejo ti refleksi poleg pomena »lagati, klevetati« tudi »pokljati, prasketati ipd.«, kar daje slutiti, da je ekspresivni

¹⁴ Kurschat, Litauisch-deutsches Wörterbuch 1918.

¹⁵ Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika 202, 220.

¹⁶ Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III 563.

¹⁷ Kurschat, LDW 1910, 1902, 1918.

¹⁸ Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 985.

¹⁹ Skok, ERHSJ II 634.

*(s)pele- v svoji drugi polni prevojni stopnji že zelo zgodaj začel učinkovati kot onomatopeja, lahko pa gre tudi v teh primerih za homonimijo.

Fraenkel²⁰ razlaga litovsko *plepėti* »kramljati, lagati, blebetati«, tudi *plėpti* »zgovoren postati« in letonsko *plepēt* »lagati« kot onomatopoetične izraze, ki jih je najti tudi v drugih ide. jezikih, so pa v resnici lahko le varianta ide. *(s)pele-, tj. *ple-p-. Tudi litovsko *pleškėti* s pomenom »pokljati, prasketati« poleg »lagati«, letonsko *pleškēt* »kramljati, lagati«, kar Fraenkel²¹ veže z rus. *pleskat* »ploskati«, češ. *pleskati* »blebetati«, dodati je treba slovaš. *pleskotat'* »isto« in pomorj. *plesklotac* »neumno lagati«, bi lahko razlagali iz *ple-sk- k ide. *(s)pele-. Takšnih primerov je veliko.

Primer praslov. *plesti »govoriti« dovolj zgovorno kaže na problem resnične pomenske elastičnosti korena oziroma njegove besedne družine in znova opozarja na homonimijo kot enega izmed bistvenih dejavnikov pri širjenju pomenskih sfer in oblikovanju novih miselnih procesov.

Marko Snoj

Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

KAJ SE SKRIVA V BESEDI VOLKODLAK?

O volkodlakih so do današnjega dne že precej napisali. Ker pa je ta problem mnogo bolj zanimal etnologe kakor jezikoslovce, je etimologija te splošnoslovanske besede ostala nezadovoljivo rešena. Seveda obravnavajo *volkodlaka* tudi vsi slovanski etimološki slovarji, ki jim je že uspelo priti prek črke v. Toda vsi po vrsti ponavljajo Bernekerjevo mnenje¹, da je treba rekonstruirati praslov. **vlko-dlak* k **vlk* »lupus« in **dlākā* »cutis« (rekonstrukcija **dolkā*, ki jo Berneker navaja na prvem mestu, je posledica nepoznavanja balto-slovanske etimologije²). Zanimivo je, da se pol stoletja pred njim Miklošiču takšna etimologija ni zdela verjetna. V svojem etimološkem slovarju se namreč izogne kakršnikoli razlagi s stavkom: *-dlak* ist dunkel.³

V semantičnem smislu Bernekerjevi razlagi na prvi pogled ni kaj oporekati. Tudi fonetične spremembe lahko razlagamo z najrazličnejšimi tabuističnimi preobrazbami, ki še niso dovolj raziskane. Vendar je mogoče po podrobnejšem pretresu, kaj volkodlak sploh je in kako nastane, pa tudi po natančnejši analizi fonetičnih sprememb z upoštevanjem areala slov. besede *dlāka*, resno podvomiti v Bernekerjevo razlago.

²⁰ Fraenkel, LEW 616.

²¹ Fraenkel, LEW 601.

¹ Berneker, SEW I, 208.

² Glej o tem Brückner, KZ XLVI (1914), 207, ki primerja praslov. **dlāka* z lit. *lokys*, staroprus. *klōkis* »medved« (= »kosmatinec«).

³ Miklošič, EW, 380; Die slav. El. im Rum. 17, 69.

Prvo opazko o volkodlakih najdemo že pri Herodotu.⁴ Oče zgodovine piše, da trdijo Grki in Skiti, živeči v Skitiji (med vzhodnimi Karpati in Dnjeprom), da se vsak pripadnik ljudstva *Νευροί* vsako leto za nekaj dni spremeni v volka. Herodot pripomni, da tega ne verjame, vendar nadaljuje, da so tam naseljeni Grki in Skiti pripravljeni preseči, da je temu res tako.⁵

Za Neure trdi že Niederle,⁶ da so eno izmed slovanskih plemen. Njihovo ime izvaja iz **ny-rēti*, **nyrāti* »potapljati se«. Trinajst let kasneje išče F. Ramovš osnovo tega etnika v indoevr. korenih **sen-* »plavati« in **aŷer-* »voda«. Naj bo ta etimologija pravilna ali ne, verjetno je, da imamo res opraviti z enim od slovanskih rodov.

Sicer pa so verovanje v ljudi, ki se lahko spremenijo v volkove našli tudi pri Armencih (gl. spodaj). V starem veku je bila ta vera na vzhodu verjetno precej razširjena. Korenine so morda že indoevropske starosti; prim. magično moč volka pri indoevropskih ljudstvih, uporabo poimenovanja za »volk« v antroponimih in staroind. *vrkodara-* »vrsta demon«, kjer se v drugem delu kompozita verjetno skriva staroind. *udāra-* (n.) »trebuh« torej bahuvrīhi »kdor ima volčji trebuh«.

Volkodlaki so ljudje, ki se prostovoljno ali brez svoje volje, ponavadi s pomočjo urokov ali čarov spremenijo v volkove. Pri Slovanih si lahko ponovno nadenejo človeško podobo. Pri Armencih na hudobno žensko pade volčja koža in tako postane prava volkulja, medtem ko pri nekaterih južnih Slovanih sveti Jurij vrže volčjo kožo na človeka, ki se s tem v trenutku spremeni v volkodlaka.⁸

Volkodlaki so škodljivi in nevarni, zato se jih je treba bati. Glavno zlo, ki ga delajo, je povzročanje sončnega in luninega mrka, kar je v Rusiji izpričano že leta 1262⁹. Tako postane razumljiv pomen slovanske izposojenke v romunski cerkveni jezik *vrkolači* »lunae defectio«. Ponekod tudi verjamejo, da luno ob mlaju požro volkodlaki. Podobna pojmovanja o vzrokih mrka in mlaja, le da se namesto volkodlakov pojavljajo druge pošasti, so znana tudi pri Perzijcih in Kitajcih³. Marsikje, zlasti na Balkanu, sta se pomešali funkciji volkodlaka in vampirja ali pa je volkodlak sprejel lastnosti vampirja.

Vera v volkodlake se je z vzhoda razširila tudi na zahod, kjer poznamo nekaj izrazov, ki so determinativna kompozita (karmadhāraya) tvorjena od izrazov za »volk« in »človek«, npr. poznogr. *λυκάνθρωπος* lat. *lupī hominēs* (pl.), nem. *Werwolf*, poznostvisnem. *vērwolf*, norv. *varulv* (prim. prvi del z lat. *vir*, lit. *vyras*),⁹ alb. dial. *lopëmënarë* ita. *lupomannaro*¹⁰. V zahodni Evropi skoraj ni mogoče zaslediti tabuističnih glasoslovnih sprememb, kar verjetno priča, da je verovanje tu tujega izvora in mlajšega datuma.

Na vzhodu pa je bilo poimenovanje volkodlaka tabuirano in ga zato niso imenovali tako direktno. Zlasti pri Slovanih in delno pri Baltih so opazne zamotane tabuistične spremembe v poimenovanju te pošasti, ki otežujejo zanesljivo rekonstrukcijo, pričajo za veliko starost in morda celo avtohtonost tega verovanja.

O izvoru verovanja v volkodlake danes lahko le ugibamo. Znano je, da primitivna ljudstva verujejo, da se človek spremeni v žival, ko si nadene njeno kožo.¹¹ Morda ima vera

⁴ Moszyński, KLS II/1, 547.

⁵ Herodotus, The Histories IV, 105 (v angl. izdaji Penguin Classics (1977) na str. 306).

⁶ Niederle, Slovanské starožitnosti I, 230.

⁷ Ramovš, ČMF IV (1915), 212–5 = ZD I, 17ss.

⁸ Moszyński, KLS II/1, 544.

⁹ Kluge-Mitzka, DEW¹⁷, 856.

¹⁰ Battisti-Alessio, DEI, 2289 misli na mediteransko poreklo, vendar je možno domnevati sestavljenko iz nekega refleksa za indoevr. **lukʷo-s* in drugega dela, ki bi bil soroden z germ. **manu-*, staroind. *Manu-* slov. **možb*.

¹¹ Lévy-Bruhl, La surnaturel et la nature dans la mentalité primitive, 125; Moszyński, KLS II/1, 544.

v volkodlake svoje korenine v kakšnem ritualu, kjer so se odevali v volčje kože, da bi s tem odvrnili volkove od sebe ali pomirili duhove tistih ljudi, ki so jih požrli volkovi (in postali volkodlaki?).

Ne glede na izvor verovanja, ki mu za zdaj ni mogoče priti do kraja, je razlika med človekom in volkodlakom v tem, da si volkodlak lahko obleče obleko volka, torej njegovo kožo, in tako začasno dobi volčjo podobo, navaden človek pa seveda tega ni zmožen. Volkodlak je v volka preoblečen človek. Zato bi težko pritrtili Bernekerju¹, češ da se skriva v drugem delu kompozita praslov. **dláka*. Rešitev je treba iskati v nekem izrazu s pomenom »koža« ali »obleka«.

Vendar se je treba najprej spoznati z izrazi za »volkodlaka« v slov. jeziki: cerkslov. *vľkodlakъ* »vulcolaca«, sln. *volkodlák*, gen. *-dláka* poleg »Werwolf« tudi »pes, ki mu je volčica mati« (Erjavec) in »požrešnež« (Pleteršnik), v 16. st. *volcodlac* »lurco« (Megiser), srbohrv. *vukòdlak*, *ukodlak*, *ukodlak*, hrv. čak. *vukozlák*, *kozlák*, *codlák*, *codlák* itd., tudi samo *vúko*¹²; v 16. st. *vukodlak* »gigas« (Vrančič), bolg. *vľkolák*, *vľkolák*, *vľrlak*, rus. *voľkoťák*, *voľkodťák*, dial. *vurdoták* »človek, ki se lahko spremeni v volka ali medveda«, ukr. *vovkúták*, *vovkútáka*, belorus. *vaŭkaták*, *vaŭkatáka*, *vavkútak*, polj. *wilkotak*, *wilkotek*, po Moszyńskem *wilkoťki* (pl.), češ. *vlkodlak* (po drugih slov. jez.), vendar dial. (laš.) *vyl'kodlak*, slš. *vlko(d)lak*; dolenjeluž. *welkoraz* (prim. drugi del s sln. itd. obraz »facies«); iz slov. jez. je cerkrum. *vľkolak* »neki demon«, *vľkoloaci* »lunae defectio«, novogr. *βουλόλακα*, *βουλόλακας* »vampir«, alb. *vurvollák*, lit. *vilkálakis*¹³.

Tabuistične spremembe so več ali manj jasne: zamenjava likvid kakor v slov. **rysъ*, gr. *λυγξ*, ponekod občutno spremenjeno vzglasje: (kakor v slov. *ušъ*, nem. *Laus*), redke prehod konzonantne skupine *-dl-* v *-zl-* v hrv. čak. itd. Vendar če izhajamo iz **vľko-dlakъ*, postane nerazumljivo dejstvo, da se je v polj. in delno v slš., ki besede **dlaka* ne poznata, izgubil *-d-*, čeprav bi se moral po regularnih zakonih primerjalnega slovanskega jezikoslovja v skupini *-dl-* ohraniti. Prav tako je pri taki rekonstrukciji nerodno, da je skupina *-dl-* ohranjena v sln. in srbohrv., ki besedo *dláka* poznata, skupina *-dl-* pa bi se morala poenostaviti v *-l-*. Tabuistična sprememba fonetične strukture ima svoj smisel samo tedaj, če besedo glasovno tako spremeni, da je poimenovano nevarno bitje ne razume več, nikakor pa ne, da bi jo naredila še bolj razumljivo, kot bi bil ob upoštevanju Bernekerjeve etimologije primer v sln. in srbohrv. Tako se sama od sebe ponuja rekonstrukcija **vľko-lákъ*, kar se je že praslov. narečno ali kasneje vzporedno na več mestih naslonilo na **dláka* »cutis« (*d* v povezavi z likvidom je pogosta ekspresivna prvina). Šele zdaj zadobi sprememba v sln., srbohrv., cerkslov. in češ. svoj smisel. Razumljivo pa je, da se ta inovacija (naslonitev na **dláka*) ni obnesla v polj. slš. in delno v vzh. slov., kjer je bila **dláka* že davno pozabljena beseda. Prvotni pomen obravnavanega posesivnega kompozita (ali po staroindijski terminologiji bahuvrīhi) je bil »tisti, ki ima takšno obleko kakor volk«. Njegov drugi del je indoevr. **-lōko-s-*, kar je nastalo po adjektivizaciji v kompozitu iz samostalnika **lōkos-* (n.) »koža«. Le-to pa je znano tudi v slovanskih jezikih (kjer je *-ch-* v nominativu produkt analogije s casus obliqui, pri katerih je zaradi prevoja v paradigmi nastala konzonantna skupina **-ks-* > *-ch-*); prim. polj. *tach* »stara obleka, cape«, v 18. stoletju še v nepejorativnem pomenu »obleka«,¹⁴ kakor še danes kašub. *taxe*, celo *królesk'e taxe*¹⁵ češ. dial. *lach*, *tach* »ponošena obleka«, slš. dial. *táchy* (pl.) »isto«, rus. dial. *tachi* (pl.) »ropotija, roba«, ukr. dial. *tachy* (pl.) »stare cape«, belorus. *táchi pod pachi* »oditi na svoje«, dobesedno »cunje pod pazduho.«¹⁴ Poimenovanja za stare vrste oblačil in obutve mnogokrat dobijo pejorativen prizvok, prim. češ. *krpec* »škrpet«, prvotno »hodak iz živalske kože«.

¹² Hraste, Šimunović, Olesch, Čakavisch-deutsches Lexikon I, 1343, 454.

¹³ Martinaš s sodelavci, Etymalagičny slovník belaruskaj movy II, 76; Machek, ESJČ², 695; glej tudi opombo 1 in 3.

¹⁴ Sławski, SEJP IV, 403 sl.

¹⁵ Lorentz, Pom. Wb. I, 467.

Od istega indoevropskega korena, vendar v redukcijski stopnji je lit. *lākatas* »cunja, krpa«, let. *lakats* »sukno«, gr. *λακίς*, gen. -ίδος (n.) »ponožena obleka, cunja«, *λακιστός* »raztrgan«, lat. *lacina* »krpa, brisača«, alb. *lëkurë* (< +*læk-*), *likurë* (< +*leik-*?) »koža, usnje, skorja«. ¹⁶

Zanimivo semantično in besedotvorno paralelo k tako razloženi slovanski besedi najdemo v staronord. *berserkr* »neko zelo močno bitje; človek z medvedovo kožo (kot član neke kulturne skupnosti)«, norv. *bers(a)erk*, šved. *bärsärk* »krvoločan vojak, pretepač«, dobesečno »tisti, ki ima medvedovo kožo« k +*beri-* »medved« < indoevr. +*bher-* »svetlorjav« in +*sarki-* »srajca«, nejasnega izvora, morda v neki zvezi s slov. +*sorky* »srajca«. ¹⁷

Žal nam pri obravnavani možni rešitvi etimologije *volkodlaka* baltski material ne pomaga skoraj nič. V lit. poznajo v tem pomenu determinativna kompozita *vilkātakas* (k *tekėti* »teči«) in *vilktasa* (k *trasyti, tristi* »nemirno begati«) ter posesivni kompozitum *vilkakis*, let. *vilkacis* ¹⁸ »tisti, ki ima volčje oči«. Lit. *vilkālakis* je, kot že rečeno, prevzeto iz slov. jezikov, ki pa kakor druge izposojenke te besede iz slov. jezikov, ne pozna skupine -*dl-*. Vendar ni izključeno, da je lit. *vilkalokas* ¹⁹ refleks baltoslovanskega +*vilka-lōka-s*, kar je predloga za praslov. +*vylko-lakъ*, čeprav je lit. beseda verjetneje narečna varianta slovanske izposojenke.

Morda si bo ob tem kdo mislil, da je zgornje početje dlakocepstvo, češ dlaka in koža sta si tako blizu, da je že zaradi enostavnejše razlage vendarle varneje verjeti Bernekerju v izhodno +*dlakъ*. Naj pri tem še enkrat opozorim na staronord. paralelo z drugim delom kompozita v pomenu »obleka«. Tudi slov. +*lakъ* je moralo ob času nastanka obravnavane besede že pomeniti »obleka«, čeprav je starejši pomen nedvomno »koža, krzno«. Volkova obleka pa je koža, s katero je edino možno postati volkodlak in ki je ponekod celo neposredno sredstvo za spreminjanje ljudi v volkodlake, kot pričajo etnografski zapiski iz Armenije in z Balkana.

¹⁶ Dalje glej Sławski, SEJP IV, 403 sl.; Pokorny, IEW, 674 pod korenom +*læk-*, +*læk-* »zerreissen«, dvomi Frisk Gr. et. Wb. II, 75.

¹⁷ Tako De Vries, AEW, 34 in Torp, Nynorsk etymologisk ordbok, 22, ki zavračata Noreena, Ark. för nordisk filologi 40 (1932), 242-54 (kar sprejema Jóhannesson, IEW, 787), ki vidi v prvem delu kompozita stnord. *berr* »nudus«.

¹⁸ Fraenkel, LEW, 1253; druga mnenja o let. glej pri Mühlenbach-Endzelin IV, 587.

¹⁹ Kurschat, Lit-deutsch. Wb., 2688.

Ljubljana

K ETIMOLOGIJI SLOVENSKEGA TOPONIMA VRHNIKA

Slovensko krajevno ime VRHNIKA srečamo:

a) na jugozahodnem robu Ljubljanske kotline, na mestu nekdanjega važnega rimskega rečnega pristanišča in pomembne trgovske ter vojaške postojanke NAUPORTUS; kraj leži v neposredni bližini močnega kraškega izvira oz. izvirov reke Ljubljanice (rimski Nauportus fluvius);

b) v Loški dolini blizu kraja Lož; tudi ta Vrhnika leži v neposredni bližini močnejšega kraškega izvira.

Lega v bližini (kraških) izvirov je po našem domnevanju – kot bomo skušali prikazati v naslednjih vrsticah – igrala pomembno vlogo pri nastanku imena VRHNIKA.

Najstarejši, latinski zapis za prvo Vrhniko beleži M. Kos (1) za leto 1300: de superiori Laybaco (= Gornja Ljubljana), a nemški za 1308: Oberlaybach (= Gornja Ljubljana), za leto 1318: Ober Laibach, za leto 1402: im dem Prunn bei Obernlaybach (pri izviru pri Gornji Ljubljani) itd., a kot najstarejši, malo prikriti slovenski zapis lahko domnevamo v zabeleženih obliki VERNICH iz leta 1481. Za VRHNIKO pri Ložu beleži M. Kos, ibid., zapis Werchniz (leta 1275), Wurchnik (1425), (ki že precej ustreza slovenski obliki Vrhnika), Werchnigk, Werchnickh (1444), Werchonick (1444), Wrchnickh (1447).

Žal pa nastanka toponima Vrhnika ne omenja ne Ramovš v svoji HGr (2) ne Bezljaj v svojih Esejih (3), pač pa le bežno omenja Skok (4), da prihaja tudi slovenski toponim Vrhnika iz *Vrh + reka*, kot je on to mislil – po našem mnenju bolj upravičeno in bolj sprejemljivo – za hrvatski toponim VRLIKA VRH RIJEKA (z disimilacijo $r - r > r - l$); po Skoku bi torej šlo za sestavljenko predloga *vrh* + samostalnik *reka*, kot slične sestavljenke dejansko srečamo tudi v slovenskih toponimih, npr. VRHKRKA (5), Vrhopolje, Vrhpeč, Vrhtribnje, a v srbohrvaščini Vrhpolje < Vrh polja, Vrhbosna, Vrhbreznica.

Če bi zgoraj omenjena Skokova domnevana sestavljenka VRHREKA, z malo težje sprejemljivo spremembo $e > i$, torej Vrhreka > Vrhnika, še bila sprejemljiva za našo prvo Vrhniko, kjer dejansko vro na dan močni vodni izviri in zato lahko sklepamo o nastali $r e k i$, pa bi to težko sprejeli tudi za drugo Vrhniko (pri Ložu), kjer je kraški vir le prešibak, da bi mogli govoriti o nekakšni $r e k i$.

Tako bi na tem mestu predložili novo, malo drugačno hipotezo (oziroma celo dve hipotezi) o nastanku toponima VRHNIKA.

I. Tudi v naši prvi domnevani osnovi – prav tako sestavljenki – bi začetni del predstavljal predlog *vrh*, medtem ko bi za drugi sestavni del predlagali samostalnik *nikva*, le-ta pa seveda potrebuje nekaj razlage in utemeljitve:

Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Lj., 1894, I 712, navaja glagol *nikniti* z dvojnim pomenom:

1. *entspriessen* (= prikliti, vzklti, pognati, izvirati); *hervorkommen* (pokazati se, priti na dan), *hervordringen* (pridreti, privreti): *vлага никне* (= vznika) iz drevesa Pleteršnik, II 812 ima tudi glagol *vznikniti aufgehen, aufkeimen* (v. Samen), vzklti (o semenu)

ter – zanimivo in važno za nas – samostalnik *vznikva* (das Wiederhervorkommen eines Baches = ponovno pojavljanje – privretje na dan – potoka).

2. verschwinden (= izginiti).

K temu glagolu spadajoči samostalnik navaja zopet Pleteršnik II 146: *ponikva*, tudi *pônikva* (zloženska: *potnikva*) »eine Versenkung, ein Erdloch, wo sich ein fließendes Wasser im Erdboden verliert« (ugrez, udor, usad).

Prav tako Slovenski pravopis (1962) str. 622, poleg glagola *ponikniti*, *ponikávati* navaja le besedo *ponikva* »kraj, kjer voda ponikuje«, kot tudi krajevno ime *Pônikva*, *Ponikva* (SP 1962, str. 623).

Tudi Skok, o. c., II 571, našteva za srbohrvaščino glagole *niknuti*, *poniknuti*, *znuk*, *nikniti* (izčezniti, »izginiti«) ter samostalnik *pônikva*: 1. mesto gdje voda ponire (također slov.).

2. toponim (zopet pa žal ni imena za mesto, kjer voda privre na dan!)

Ponikva torej pomeni kraj, kjer voda *ponikne*, izgine v zemljo; pri tem pa se nam vsiljuje misel, da se je morda za kraj, kjer voda privre na dan, na *vrh*, začela rabiti sestavljenka VRHNIKVA, oblika, ki bi torej predstavljala *Ponikvi* pomensko nasprotno besedo (antonim).

In kakor je Skok domneval za nastanek toponima VRLIKA disimilacijo $r - r > r - l$ iz VRH RIJEKA, bi malo podobno za VRHNIKVO domnevali zelo možen disimilacijski izpad soglasnika v v zadnjem zlogu: $V - (v) : \text{Vrhnikva} > \text{Vrhnik}(v)a > \text{Vrhnika}$.

II. Malo drugačna, a zdi se nam, da tudi možna razlaga našega imena bi bila iz *Vrh* + (domnevan) samostalnik *nyrka* (= »kraj, kjer voda na dan privre, izvira«, o čemer piše Ramovš, HGr 98; tu namreč avtor za krajevno ime MIRKE pri Vrhniku (seveda le) domneva izhodiščno obliko *nyrka*. Če je ta beseda res obstajala, mislimo, da ne tvegamo preveč z domnevo, ki je Ramovš ni izrazil, da bi v zvezi s predlogom *vrh* tudi lahko vodila – zopet po disimilacijski poti – ($r - r > r - \emptyset$) do Vrhnike:

$\text{vrh} + \text{nyrka} > \text{VRHNIKA}$.

Po rokopisu prepisala
Avrelija Grad-Goriup, hči

Literatura:

(1) Milko Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije*, II. str. 752, Ljubljana 1975

(2) F. Ramovš, *Hist. gram. slov. jezika II*, Lj. 1924

(3) F. Bezlag, *Eseji o slovenskem jeziku*, Lj. 1967

(4) P. Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III* 624, s. v. *vrh*

(5) Milko Kos, o. c. II 732: *Vrhkrka*, nekaj grad ob izviru dolenske Krke

SLOVENSKE BREZNAGLASNICE SE VEDEJO PREDVSEM KOT PROKLITIKE

Slovenska slovnica 1976 deli breznaglasnice slovenskega knjižnega jezika a) na proklitične, b) na proklitične ali enklitične.

Podatki o naslonkah na straneh 57–8, 535, 538–40 omenjenega dela (iz katerega je tudi nekaj tu spodaj sledečih primerov) so me navedli na misel, da je treba proklitično in enklitično rabo skupine b dodatno razvrstiti po pomembnosti, in sicer menim, da so breznaglasnice skupine b predvsem proklitike, enklitike pa le bolj obrobno. Zaradi osnovnosti proklitične rabe silijo pred prvo naglašeno besedo stavka (ne za njo). Ta težnja je uredniška

1) popolnoma v stavkih iz samega naslonskega niza: *si si ga* (naglašena je zadnja klitika, ne prva, nenaglašeni se torej vedeta proklitično);

2) popolnoma za breznaglasnim (seveda proklitičnim) podrednim veznikom in *naj: kot da bi se ga nalokal*;

3) popolnoma v vprašalni obliki, ki jo uvaja vprašalni členek: *ali/a/mar/kaj si se udaril* (če vprašalni členek manjka, je možno *si se udaril in udaril si se*, s pomenskim razločkom);

4) včasih za breznaglasnim (seveda proklitičnim) prirednim veznikom (razen tistega *pa*, ki spada med breznaglasnice skupine b): *in se ni več drznila za fanti proti in za fanti se ni več drznila* (s pomenskim razločkom);

5) včasih tudi sicer, zlasti če je v stavku samo ena naglašena beseda: *se bo nadaljevalo, se priporočamo, je daleč, dalje ga pelje kot otroka, je znala obljubit*.

Če stojijo breznaglasnice skupine b vendarle za prvo naglašeno besedo stavka, se resda vedejo enklitično (dokazano tako, kadar stojijo za edino naglašeno besedo stavka: *odšli so*), a še takrat ne dosledno. Npr. če je pred breznaglasnicami skupine b vrivek (*zunaj, mislim, je zatulil pes*) ali če je na »prvem« mestu stavčen stavčni člen (*kadar so se zunaj oglasili koraki, smo se ozrli*; »*kmalu se vrnem*«, je rekla), kaže premore neposredno pred naslonkami, da se le-te vedejo proklitično (čeprav stojijo za »prvim« mestom v stavku).

BORIS URBANČIČU OB SEDEMDESETLETNICI

Vedro in veselo lahko intoniramo zapis ob visokem življenjskem jubileju prof. Borisa Urbančiča, kajti letnica 1973, ko je odšel v pokoj, ne pomeni zareze v njegovem kulturnem delovanju: nadaljuje z delom na področju slovenskega jezikoslovja in tudi z vlogo, ki mu je bila dodeljena kot lektorju češkega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani velik del življenja. Kot da mu častitljiva leta prav nič niso odvzela življenjskih moči in poguma.

Življenje našega jubilaranta je že na zunaj zaznamoval nemirni čas in mu določil odgovorne naloge: rodil se je v Ljubljani 21. decembra 1913 in sodi v generacijo izobražencev, ki si je pridobivala svoje znanje na domači, slovenski univerzi (diplomiral je iz slovenskega in starocerkvenoslovenskega jezika), toda sredi študijskega poglobljanja in znanstvenega dela je mlade ljudi presenetila druga svetovna vojna in vključiti se je bilo treba v narodnoosvobodilni boj. Urbančičevi življenjepisni podatki kažejo na pomembne funkcije, ki jih je opravljal v letih vojne in po njej. Že do odhoda v partizane je deloval kot okrožni sekretar agitpropa, po letu 1943 pa imenujmo le nekatere vloge: v upravi partijske šole, v predsedstvu SNOS, v uredništvu slovenskih poročil za Radio svobodna Jugoslavija, načelnik Tanjuga za Slovenijo itd. Po osvoboditvi se je posvetil predvsem prosvetnemu delovanju, delal je v ministrstvu za prosveto in v agitpropu pri CK KPS kot urednik partijske revije Delo od leta 1948 do 1952.

Ob vsem tem dejavnem javnem življenju pa gre Urbančičeva strokovna usmerjenost v bohemistiko, ki si jo je za področje svojega strokovnega dela izbral že v študijskih letih. Da bi čim bolje opravljal vlogo posredovalca med dvema sorodnima kulturama, se je v znanju češkega jezika, jezikoslovja in književnosti nekajkrat študijsko izpopolnjeval na Češkem (leta 1933, 1939/40 in tudi v letih po osvoboditvi). V obdobju 1941–1943 mu je bilo zaupano delo lektorja za češki jezik na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in to na osnovi njegovega takratnega strokovnega dela: za dve študiji s področja češko-slovenskih književnih zvez je namreč v letih 1936 in 1937 prejel svetosavsko nagrado ljubljanske univerze. V vlogi lektorja za češki jezik je prof. Boris Urbančič nadaljeval po letu 1947; generacijam študentov slovenistike in slavistike po vojni je v okviru lektorata na fakulteti posredoval znanje češkega jezika in védenje o češki znanosti in kulturi.

Kot nosilec *slovenske bohemistike* je na začetku začrtoval svoje strokovno delo v podobnih smernicah kot njegov predhodnik Václav Burian – v raziskave češko-slovenskih književnih stikov (npr. *Česká próza u Slovinců, Čsl. – jihosl. revue, Praha 1936*). Problematika bogatih stikov med Čehi in Slovenci je še nadalje ostala področje Urbančičevega strokovnega zanimanja (prim. njegova poročila o publikacijah s tovrstno tematiko) in se ji posveča tudi danes, ko intenzivno raziskuje slovensko-češke zveze; v obsežnem poglavju jih bo avtor prikazal v Enciklopediji Slovenije in Jugoslavije. Vendar pa mu je lektorsko delo, podrobnejša jezikovna obravnava besedila, odpiralo še druge oblike strokovnega delovanja: prevajanje in strokovno obravnavanje jezikovnih problemov. Čeprav ima vrsto prevodov iz češke književnosti, se tej dejavnosti ni posvetil v celoti. In če bomo ob literarnem biserčku Josefa Čapka, ki ga je poslovenil Boris Urbančič, izrazili obžalovanje, zakaj ni širše zastavil prevajalskega peresa, bomo to zapisali zato, ker je knjiga *O psičku in muci* (MK 1972) presajena v slovenščino tako lepo, da so jo sprejeli za svojo zlato knjigo številni mladi bralci.

Veliko bolj vneto in predano pa je zastavil strokovne moči jezikoslovnem delu, in sicer od začetkov šestdesetih let. V izhodiščih Havránkove češke teorije o knjižnem jeziku, ki jo je kasneje izpopolnjeval Alois Jedlička, je Boris Urbančič obravnaval vrsto problemov iz slovenskega oblikoslovja, pravopisa in jezikovne kulture, in sicer v strokovnih revijah in referatih na slavističnih zborovanjih na Bledu, v Piranu, Sarajevu in v Bratislavi. Gotovo bo trajno vrednost ohranila njegova študija »Bravec« kot pravopisni in pravorečni problem (Slavistična revija XIV, 1963), ponatisnjena tudi v knjigi *O jezikovni kulturi* (1972), v kateri so obravnavana nekatera zelo občutljiva vprašanja slovenskega jezikoslovja (purizem, kriteriji pravilnosti, izposojenke iz srbohrvatskega jezika idr.). Da je bila knjiga v javnosti sprejeta, kaže dejstvo, kako hitro po izidu je bila razprodana; leta 1973 je izšla druga izdaja, razširjena s poglavjem o stilistiki. Zadnja leta Boris Urbančič zelo aktivno spremlja jezikovno problematiko v zvezi z nastajanjem novega slovenskega pravopisa. Njegova kritična ocena Načrta pravil za novi slovenski pravopis (v Slavistični reviji 1978, št. 1 in v Naših razgledih 1982, št. 8) je s svojim drugačnim gledanjem na pravopisne probleme povzročila živahno strokovno razpravljanje.

Za potrebe češkega lektorata na fakulteti je Boris Urbančič oskrbel dve učni knjigi: v ciklostirani *Češki čitanki* (1967) je predstavil umetnostna in strokovna besedila znanih čeških avtorjev, v visokošolskem učbeniku *Češčina* (1980) pa je ob soavtorstvu Aloisa Jedličke in Přemysla Hauserja prikazan glasovni, gramatični in besedotvorni stroj češkega jezika z dodanim poglavjem čeških besedil in dvojezičnih slovarčkov. In prvi pri tej knjižni publikaciji želimo povedati, kako zelo si je Boris Urbančič v povojnem obdobju prizadeval obnoviti in poglobiti vezi med Čehi in Slovenci; tudi tako, da je omogočal daljši ali krajši studij na praški univerzi mladim slovenistom, ki jih je sam navdušeno usmerjal v jezikoslovje. Kot sad skupnih ustvarjalnih moči je izšla knjiga češke kratke proze *Čas nespečnosti* (zbirka Kondor, 1967) ob souredništvu Františka Benharta in Borisa Urbančiča, ki je v spremni besedi objavil članek o jeziku prevodov.

V našem jubilejnim zapisu ne moremo imenovati vsega niti ne zapisati globljih strokovnih analiz. Čisto na koncu ne smemo izpustiti podatka, da je Boris Urbančič v letih 1959–1965 urejal tudi jezikoslovni del revije Jezik in slovstvo in objavjal v njej svoje strokovne prispevke. Ob življenjskem prazniku mu izrekamo zahvalo za opravljeno delo in pošiljamo na straneh našega glasila iskrene čestitke.

Albinca Lipovec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEKAJ METODIČNIH SMERNIC ZA UČENJE SLOVENŠČINE ITALIJANSKO GOVOREČIH

Problematika učenja vsakega tujega jezika se z vsemi svojimi posebnostmi vključuje v najširši problemski sklop jezikovne vzgoje. Tudi učenje tujega jezika je, razen od čisto jezikovnih, odvisno še od vrste pedagoško-psiholoških, socioloških, tehničnih in drugih dejavnikov. Zato raziskav in razmišljanj o tej tematiki še zdaleč ne moremo omejiti le na iskanje ozko koncipirane in že vnaprej določene »najboljše metode« in zato mora biti jezikovni učitelj seznanjen z možnostmi najrazličnejših metodičnih pristopov, učnih tehnik in dinamičnih, odprtih operativnih modelov, da lahko v dani učni situaciji v skladu s postavljenimi smotri in objektivnimi materialnimi možnostmi (učbeniki, plošče, kasete, fonolaboratorij...) izbere najprimernejše.

Kadar je govor o učenju slovenskega jezika italijansko govorečih (J_1 = italijanski jezik), je treba ločiti dve skupini govorcev: tiste, za katere je slovenščina tuj jezik v pravem pomenu besede (J_2), in tiste, za katere je to jezik socialnega okolja. Mišljeni so pripadniki italijanske narodnostne skupnosti, ki žive na narodnostno mešanem ozemlju v Slovenskem primorju. Specifičnost učenja slovenščine kot jezika okolja izhaja predvsem iz posebne, široke »učne situacije« in svojevrstne motivacije v dvojezičnem okolju.

Ta prispevek želi na osnovi izkušenj iz lektorske prakse nakazati eno od možnih izhodišč in podati nekaj smernic pri učenju slovenščine kot tujega jezika za Italijane na univerzitetni stopnji z jezikoslovno-književno študijsko usmeritvijo. To specifikacijo je potrebno navesti, ker vsako učno situacijo karakterizirajo posebni smotri, od katerih je odvisen izbor jezikovnega gradiva (selekcija), njegova razvrstitev in stopnjevanje (gradacija) ter predstavitev v procesu učenja (učne tehnike). Učni proces v navedeni situaciji vključuje spoznavanje slovenskega jezikovnega sistema, usposabljanje za aktivno obvladanje jezika v govorni in pisni obliki in na višji stopnji sprejemanje tistih vedenj, ki omogočajo čim polnejše dojetje njegove najzahtevnejše funkcijske zvrsti – umetnostnega jezika. Z učenjem jezika naj bi bilo čim bolj organsko povezano tudi spoznavanje slovenske kulture v najširšem, modernem pomenu te besede. Ta zahteva je eden izmed kriterijev pri izbiri jezikovnega gradiva.

Pri učečih se na tej stopnji izhajamo iz določenega poznavanja zakonitosti lastnega, pa tudi še enega ali več tujih jezikovnih sistemov, kar nam omogoča primerjave na glasoslovni, oblikoslovno-skladenjski in besedoslovni ravni. Obstaja tudi možnost, da je kateri od tujih jezikov, ki jih /ga študentje znajo ali študirajo, slovanski, kar ne le olajšuje, ampak tudi popostruje pridobivanje jezikovnega in jezikoslovnega znanja. Ker pa jezik ni samo statični skupek sistematičnih, vzajemnih struktur, temveč tudi dinamičen organizem, katerega osnovna funkcija je čim popolnejše sporazumevanje, je tudi za primerjalni kontrastivni pristop najprimerneje izhajati iz relativno zaključenih besedil neumetnostnega in umetnostnega jezika, ki poleg splošnih sistemskih vključujejo tudi sobesedilne značilnosti. Gre za t. i. pedagoško kontrastivno analizo, ki naj v čim večji meri prispeva k jezikovni zmožnosti študentov. V okviru tega prispevka ni mogoče pokazati, kako poteka obravnava učne enote v celoti: od uvodne motivacije prek globalne obravnave besedila, jezikovne razlage in vaj do končnega preverjanja pridobljenega znanja. Pozorni bomo samo na nekatera dejstva, ki jih je pri pedagoški kontrastivni analizi treba upoštevati.

Primerjava slovenskega in italijanskega jezika nam razkriva številne sistemske razlike, ki pri učenju slovenščine delujejo kot negativni prenos iz materinščine. Za jezikovnega učitelja je pomembna ugotovitev, da vse te razlike ne vplivajo enako močno in tudi ne enako dolgotrajno na sprejemanje slovenskega jezikovnega sistema. Najlažje jih ugotavljamo po t. i. interferenčnih napakah in tako odkrivamo »kritične kontrastne cone«. Interferenčne napake je mogoče precej pregledno zbrati za vse ravnine jezikovnega sestava, naslednji izbor pa naj za ilustracijo pokaže nekaj najbolj pogostnih oziroma najbolj problematičnih.

Pri artikulaciji glasov predstavljata v začetni učni fazi izgovorni problem fonema *h* in *ž*, ki ju v fonološkem sestavu italijanskega knjižnega jezika ni; nadalje glasovni sklop *s* + zvočnik, v katerem Italijan izgovarja zveneči sičnik (*smo* – *zmo*, slovenski – *zlovenski*). Včasih je nekoliko premehak izgovor šumevcev in sičnikov, ki je povezan z nezadostnim ločevanjem teh fonemov (*sum* – *šum*). Težave, ki se pojavljajo v zvezi z o-jevskimi in e-jevskimi fonemi, pa naj ne bi – kar se tiče artikulacije – izvirale povsem in direktno iz sistemskih razlik. Tudi fonološki sestav italijanskega jezika loči ozke in široke o-jevske in e-jevske glasove, nima pa polglasnika. Vendarle pa se polglasnik v govoru začetnikov zelo pogosto pojavlja, ker močno težijo k za italijanščino značilnemu odprtemu zlogu na koncu besede (*njena moža*). – Ko iščemo vzroke artikulacijskih in razlikovalnih težav s posameznimi fonemi ob mehanski primerjavi fonoloških sestavov obeh jezikov, se moramo zavedati, da imajo naše ugotovitve le hipotetično vrednost, ker je treba izgovorno problematiko glasov preučevati bolj kompleksno. Za pravičen izgovor niso pomembni samo posamezni fonemi, ampak celotna zvočna podoba z značilnimi intonacijskimi poteki in ritmičnimi sekvencami. Tu je »negativni« vpliv materinščine običajno zelo dolgotrajen.

Na oblikoslovno-skladenjski ravni omenimo med najkritičnejšimi kontrastnimi conami predvsem tiste, ki so v določeni meri tudi izraz drugačnega pogleda na zunajjezikovno resničnost, izraz neujemanja principov strukturiranja zunaj jezikovne danosti v obeh jezikih. Povezane so z drugimi in drugačnimi oblikoslovnimi kategorijami, kot so npr. dvojina, srednji spol, neujemanje v glagolski rekciji, zlasti pa drugačen modalni in časovnovidski sistem. Če pustimo ob strani znane težave v zvezi s končniškim sklanjanjem in stopnjevanjem, je v jedru te problematike glagolski vid, ki je oblikoslovno sorazmerno hitro, toda pomensko-predstavno le počasi sprejemljiva kategorija. Dolgo se pojavlja tudi interferenčna napaka v rabi sklona ali pa prislova v zvezi z vprašalnicama *kje* in *kam* (Bila sem v Ljubljano, Pojdi zunaj), ker Italijan v materinščini s prislovnim določilom ne izrazi, ali gre za mirovanje v prostoru ali za gibanje v določeno smer. Pri glagolih, pri katerih je opozicija stanje – gibanje jasna, je napake mogoče z ustreznimi vajami čez čas odpraviti, težje pa je priti do prave predstave izraženega glagolskega dejanja pri stilnih niansah, kakršna je npr. v povedi *Deček je izginil v grmovje / med grmovjem*. Pri zaimkih je treba omeniti vsaj napačno rabo povratno svojilnega zaimka *svoj*, za katero je, dokler se ne avtomatizira, potrebna skladenjska analiza, pri vezniških besedah pa vzročni *ker*, ki ga italijansko govoreči meša z vprašalnim prislovom *zakaj*, saj sta v italijanščini oblikoslovno enaka (Zakaj te ni bilo? Odgovor: Zakaj sem bil bolan.) Oblikoslovna enakost v italijanščini botruje tudi napačni rabi besed *bolj* in *več* (it. *più*).

Ne bi posebej osvetljevali pogostnih interferenčnih odstopov, ki imajo svoj izvor v znanih posebnostih slovenske skladnje, kot je npr. osebek v roditniku, vezava povedka z osebkom, kadar je ob količinskem pridevniškem prilastku jedro osebka v roditniku množine (interferenčna napaka: *Pet/ Nekaj študentov so sedeli v predavalnici*) itd. Pri besednem redu, ki prav tako spada v skladenjski okvir, ni toliko težavna členitev po aktualnosti kot razvrstitev naslonk v naslonskem nizu in njihovo mesto v povedi. Po pogostni stavi naslonk, kot jo ilustrira primer *Včeraj moj brat je kupil kolo / ieri mio fratello ha comprato*

una bicicletta /, lahko upravičeno sklepamo na negativni prenos besednega reda iz materinega jezika.

Pri strukturiranju zapleteno zloženih povedi stopi v ospredje kontrastivno kritično področje, ki ga je klasična slovnica označevala z »ujemanjem ali sosledico časov«, pa tudi stilne značilnosti italijanskega jezika, npr. večje število trpnih konstrukcij, deležniških in nedoločniških polstavkov.

Če se pri poglobljanju v sistem slovenskega jezika in v njegova besedila zavedamo naštetih in še številnih drugih interferenčnih ovir, vemo, kam osredotočiti kontrastivno jezikovno primerjavo in katerim področjem je treba odmeriti čim več vaj za formiranje aktivnih govorcev slovenščine. Jezikovna razlaga pri zarisanem metodičnem prijemu se bistveno razlikuje od – lahko rečemo – že preživele slovnično-prevajalne metode, po kateri poteka učenje tujega jezika prek sprejemanja slovničnih pravil in iz brez konteksta konstruiranih fraz, pri čemer je učiteljeva naloga predvsem razložiti pravila s primerjavo med materinščino in tujim jezikom po formuli, »kako prevesti: $x = \text{element } J_1$, $y = \text{element } J_2$. Pri pedagoško kontrastivni analizi je slovnična osvetlitev zelo zahtevna faza, ker mora učitelj jezika izrabiti vse svoje znanje, pa tudi vso svojo iznajdljivost, da prikaže gradivo učečim se tako, da skupaj z njim pride do ugotovitev in zaključkov, ki niso zgolj opis formalnih jezikovnih dejstev. Pri tem se pojavi tudi vprašanje metajezika. Na začetku je potrebna materinščina, z učenjem jezikoslovne terminologije pa sčasoma preidemo na lažje razlage v tujem, v našem primeru slovenskem jeziku. Jezikovno gradivo in ves učni proces morata biti pripravljena, programirana, za tako organizirano delo pa je potreben ustrezen učbenik. Ni priporočljivo, da jezikovne probleme obravnavamo le priložnostno, kadar pač opazimo zanimiv interferenčni odstop, ker je nevarno, da na tak način ne posredujemo zaokroženega jezikovnega znanja.

Za učenje slovenščine italijansko govorečih so trenutno na voljo slovnica dr. Antona Kacina *Grammatica della lingua slovena*, ki je značilen primer učbenika po zastareli slovnično–prevodni metodi, pred nedavnim izšla knjiga dr. Jožeta Toporišiča *Zakaj ne po slovensko – Lo sloveno con il metodo sintetico* (Založništvo tržaškega tiska, 1982) in v slovenščini napisani učbenik Hermine Jug-Kranjec *Slovenščina za tujce* (Lj. 1978). Zadnja dva učbenika, *Zakaj ne po slovensko in Slovenščina za tujce*, vpeljujeta in uveljavljata naj sodobnejša spoznanja iz didaktike tujih jezikov. Potreben bi bil tudi sodobnejši in popolnejši italijansko-slovenski in slovensko-italijanski slovar.

Ljudmila Cvetek-Russi
Filozofska fakulteta v Trstu

Iz bibliografije:

- Wanda d'Addio Colosimo: *Lingua straniera e comunicazione. Problemi di glottodidattica*, Bologna 1980.
Giovanni Freddi: *Metodologia e didattica delle lingue straniere* (Minerva italiana, 1979).
I materiali linguistici nella didattica delle lingue. Scritti di William F. Mackey, Anthony Howatt, S.Pit Corder, David A. Wilkins, M.-J. de Vriendt, Rémy Porquier, Francis Debyser, James S. Noblitt (Zanichelli editore Bologna, 1978).

TVORNIK IN TRPNIK

(Poskusna lekcija za višje razrede osnovne šole)

Obravnava

Primerjajmo:

Učitelj je pohvalil učenca.

Učenec je bil pohvaljen (od učitelja).

Žerjav naklada ladjo.

Ladja se naklada.

Zgornja para stavkov sta vsebinsko enaka, samo da je v prvem stavku v središču pozornosti vršilec dejanja (tj. *učitelj, žerjav*), v drugem pa od dejanja prizadeti (tj. *učenec, ladja*). Prvi stavek je v tvorniku, drugi v trpniku.

V tvorniku je vršilec dejanja osebek, od dejanja prizadeti pa predmet. V trpniku pa je od dejanja prizadeti osebek, vršilec dejanja pa je prislovno določilo ali pa je izpuščen. Tvorno obliko v trpniku zamenjamo s trpno (tj. s pomožnim glagolom **biti** in trpnim deležnikom na **-n/-t** ali pa s prehodnim glagolom in **se**).

Deležnik stanja na **-n/-t**

Oblika z deležnikom na **-n/-t** izraža stanje po dovršenem dejanju, če se ne da pretvoriti v netrpniško obliko istega časa in vida: tako npr. *Ladja je naložena* ne pomeni *Ladjo naložijo* ali *Ladjo nakladajo*.

Pomeni besedice **se**

Besedica **se** ob glagolu ne zaznamuje zmeraj trpnosti. Tak **se** je lahko marsikaj:

1. sestavni del glagola brez posebnega pomena:
Jože se smeje. – *Milena (se) joka.*
2. jezikovno sredstvo za izražanje trpnika:
France Prešeren se je rodil ('je bil rojen') *3. decembra 1800.*
3. splošni vršilec dejanja:
V tem naslanjaču se dobro sedi ('ljudje dobro sedijo').
4. neprehodnost (potek namesto dejanja):
Steklenica se je razbila ('sama od sebe').
5. glagolski predmet:
Le poglej se ('sebe'), *kakšen si.*

Dvounosti

Ker trpnik nima samosvoje oblike, se oblika z deležnikom na **-n/-t** lahko razume trpno ali pa ne. Tako stavek *Jopica bo spletena* lahko razumemo *Jopica bo kmalu spletena* 'jo bo kmalu kdo spletel' (kot trpnik) ali kot *Jopica bo (s) spletena, ne pa (s)kvačkana* (kot tvornik, stanje).

Isto velja tudi za obliko s **se**. Stavke *Majda se ocenjuje* lahko pomeni *Majda ocenjuje sama sebe* (tvornik) ali *Majdo ocenjujejo drugi* (trpnik).

Stavčni tip *Majdo se ocenjuje* (prizadeti v tožilniku ob glagolu s **se**) v zbornem jeziku ni dovoljen, se pa precej govori.

Vaje pri poglobljanju v sistem slovenskega jezika in v njegova besedila zavedamo:

1. Stavke na levi dopolni z deležniki na **-n/-t**:

Cezar je premagal Pompeja.	Pompej je bil
Fašisti so ustrelili Toneta Zgonca.	Tone Zgonc je bil
Teta je skuhala žgance hitro.	Žganci so bili
Postavili so šotor.	Šotor je bil
Jože bo popravil kolo.	Kolo bo
Sonjo kličejo v pisarno.	Sonja je
Napredne ljudi pogosto preganjajo.	Napredni ljudje so

2. Tvornike pretvori v trpnike z deležnikom na **-n/-t**:

Peter občuduje mojo sestrično. – Vesno so poslali v Gorico. – Ivan je našel denarnico. – Otroke so povabili k teti. – Opice so pozdravile občinstvo. – Med vojno so Štanjel požgali. – Pogodbo so podpisali aprila.

Zgled: Profesorica je vprašala Nino tretjo vajo.

→ Nina je bila vprašana tretjo vajo.

3. Trpnike z deležniki na **-n/-t** pretvori v tvornike:

Marljiv učenec bo pohvaljen od vseh učiteljev. – Oče je bil izigran od hčere. – Dalmatinska Biblija je bila natisnjena na Nemškem, ker je bilo tiskanje v Ljubljani od vlade prepovedano. – Nemški bataljon je bil razbit od partizanskih enot. – Delegat je bil izbran od učencev.

Zgled: Jerica je bila ujeta od Milana.

→ Milan je ujel Jerico.

4. Tvornike pretvori v trpnike s **se**:

Vstopnice prodajajo eno uro pred predstavo. – Naročnino lahko poravnavaš v dveh obrokih. – Jajca kuhamo dve minuti. – Pred jedjo si umij roke. – Oktobra grabijo listje. – V mraku slabo vidimo. – To je posoda, v kateri lahko kuhaš čaj. – Treba bi bilo, da uredimo okolico hiše.

Zgled: Pšenico žanjejo.

→ Pšenica se žanje.

5. Trpnike s **se** pretvori v tvornike:

Naznanja se, da bo v nedeljo gasilska veselica. – Naproša se, da naročniki čim prej poravnajo naročnino. – Sprejemajo se novi delavci. – Denarnica se je našla. – Zgornja stran palačinke se namaže z marmelado.

Zgled: Vabi se k obilni udeležbi.

→ Vabimo k obilni udeležbi.

6. Podčrtaj povedi, ki pomenijo stanje:

Tovornjak je bil naložen z opeko.	O nesreči nismo obveščeni.
Tovornjak je bil naložen v hipu.	Oče je bil obveščen sinoči.
Knjige so bile hitro zavite.	Slavko bo hitro obrit.
Knjige so zavite.	Slavko je zmeraj lepo obrit.
Greda je dobro pognojena.	Hiša je bila zidana iz kamna.
Greda je bila pognojena lani.	Hiša je bila sezidana pred sto leti.
Zgled: Tabla je bila med odmorom očiščena. (Trpnik) (‘Nekdo je med odmorom očistil tablo.’)	
Tabla je očiščena. (Stanje po izvršenem dejanju) (‘Tablo so očistili prej.’)	

7. Podčrtaj povedi v trpniku:

Mama že pripravlja zajtrk.	Časopisi pišejo o draginji.
Zajtrk se že pripravlja.	Piše se o draginji.
Gradijo most čez Sočo.	Nataša umiva bratca.
Most čez Sočo se gradi.	Nataša se umiva.
Nasipavajo cesto.	Iščemo profesorja matematike.
Cesta se nasipava.	Profesor matematike se išče.
Zgled: Hiša se ruši z buldožerjem. (Trpnik) (‘Hišo rušijo z buldožerjem.’)	
Hiša se ruši (‘sama od sebe’).	(Tvornik)

8. Izberi obliko, ki se rabi v zbornem jeziku:

Zdaj se že žanje (pšenico – pšenica). – (Obleka – obleko) za starejšo žensko se prada. – (Knjiga – knjigo) se zavije. – (Varuška – varuško) za dveletnega otroka se išče. – Očala se že (popravlja – popravljajo). – (Mama – mamó – mame) se pa nič ne vpraša, kaj? – (Nova šola – novo šolo) se bo (zgradila – zgradilo) drugo leto.

9. Ali rabiš ob trpniških glagolih s **se** samostalnik v imenovalniku ali tožilniku, npr. *Od tod se vidi Gorica* ali *Od tod se vidi Gorico* (*Iz razreda se sliši učitelj* ali *Iz razreda se sliši učitelja*)?

Didaktični napotki

Učna praksa kaže, da je poglavje o glagolskem načinu zelo težko. Tvorba trpnika še ne povzroča toliko težav kot pa razlikovanje trpnika od stanja po dovršenem dejanju. Še posebno težko pa se je odločati, kdaj je trpnik normalno izrazno sredstvo in kdaj prisiljeno. Če hočemo učence zares miselno aktivirati, z njimi reševati vaje in iskati še nove primere trpnikov, bomo porabili najmanj tri učne ure. Lekcija o trpniku je sestavljena tako, da v njej ne dobi učenec nobenih odvečnih informacij, ampak le najnujnejše; pač pa vsak učni korak povežemo z ustreznimi vajami; tu naj učenci pokažejo, ali so teoretične postavke dojeli prav ali ne.

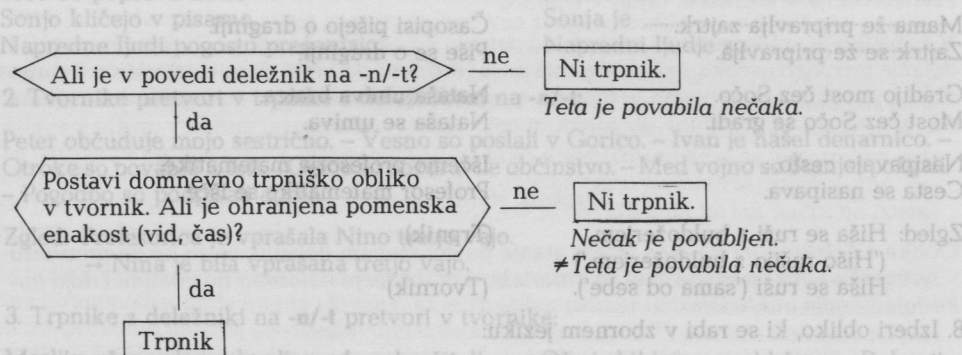
Kot je znano, v slovenščini rabimo trpnik redkeje, kot se rabi v nemščini, angleščini, italijanščini ali francoščini. To najbrž zavisi od razvojne stopnje naroda ali posameznika in od množice izraznih sredstev, ki so v danem jeziku na razpolago (od možnosti premeš-

čanja besed v stavku, pregibnosti ipd.). V slovenskem publicističnem in strokovnem jeziku ali v aforizmih se kljub našemu odporu do trpnika le večkrat pokaže potreba po njem, npr. *Jože Volk je bil od vojaškega sodišča obsojen na dvajset let zapor.* – *Voda se segreje z Bunsenovim gorilnikom.* – *Lep glas se sliši daleč, grd pa še trikrat dlje.*

V Bajec-Kolarič-Rupel-Šolarjevi slovnici ni bila posvečena zadostna pozornost pomenski enakosti tvornika in trpnika. Tako se je učiteljem in učencem ob tej slovnici zdelo, da navidezno trpniku *Vrata so odprta* ustreza tvornik *Odpira (-jo) vrata*. To dvojje pa je po glagolskem vidu in pomenu različno. Že Josip Šuman je v svoji slovnici iz leta 1881 dovršne deležnike na **-n/-t** imenoval dokončalnike, medtem ko je nedovršne deležnike imenoval prave sedanjike. Tudi Jože Toporišič v novi slovenski slovnici razlikuje dve vrsti deležnikov na **-n/-t**: izraze stanja po izvršenem dejanju in prave trpnike.

Če hočemo ugotavljati pomenske odtenke deležnikov na **-n/-t**, ne zadostuje več enostopenjski algoritem za ugotavljanje trpnika, ampak je potreben dvostopenjski:

Primeri za analizo: *Teta je povabila nečaka.* – *Nečak je bil povabljen.* – *Nečak je povabljen.*

Nečak je bil povabljen (od tete).
= *Teta je povabila nečaka.*

Na podoben način ravnamo tudi pri trpnikih s **se**. Sprašujemo se, ali pomeni npr. *Stolp se ruši*, da stolp rušijo drugi ali da se ruši sam od sebe. Prvo je trpnik, drugo tvornik. Če se iz same povedi ne dobi odgovora na to vprašanje, ga je treba dobiti iz širšega sobesedila (... *zato ga bo treba podreti, ... ker bodo zgradili novega*), ali pa nam ostane povedi dvoimna.

Ugotavljanje pomena deležnikov na **-n/-t** ali glagolov s **se** je dosti težje, kot je bilo samo odkrivanje teh oblik, ki je bilo v šoli včasih v navadi. Pri diskusijah o pomenski enakosti in neenakosti se zmeraj najdejo učenci, ki ne občutijo pomenskih razlik, ali pa taki, ki si umišljajo celo večje razlike, kot so v jeziku (vzemimo za primer take pretirane razlike: *je spletena* – konec dejanja; *je pletena* – način izdelave). Prav je, da učitelj spodbuja te diskusije, v zagrizena in zamudna pregovarjanja pa naj se ne spušča. Učence, ki nasprotujejo, naprosimo, da problematične primere pretehtajo v sebi. Po navadi gre za to, da so miselno zbegani in rabijo nekaj časa, da svoje misli uredijo.

Obravnava trpnika je že od nekdaj povezana s presojanjem, kaj je slovenski način izražanja in kaj ne. Posezimo nekoliko v zgodovino teh presoj.

Že v Janežičevih slovnicaх je bil odsvetovan trpnik na **-n/-t**, v katerem je vršilec dejanja izražen s predlogom **od** in samostalnikom v roditelju. Priporočeni so bili takile popravki:

Pismo je bilo napisano od brata. → *Pismo je napisal brat.*

Tega načina izražanja Jakob Sket v svojih izdajah Janežičeve slovnice ni več štel za germanizem in je pravilo o obveznih pretvorbah teh trpnikov v tvornik opustil. V svojem odgovoru na Lendovškovo pritožbo zaradi opustitve te zahteve se je skliceval na to, da je take trpnike rabil Prešeren in da jih rabijo tudi drugi slovanski narodi, npr. //n v tvoji roki roka nje ostane/ zadržana ji od moči nezname. (Prešeren) – *Poštovan od svega naroda.* (Srbsko) Danes, ko je vpliv nemščine na slovenščino občutno zmanjšan, rabimo tovrstne trpnike redko in večinoma v upravičenih okoliščinah. Gotovo je popolnoma korekten npr. takle nagrobni napis: *Ivan Kuhar / ustreljen od nacistov v letu 1942.*

V naši lekciji ni izrecne prepovedi trpnikov z **od** in samostalnikom v rodilniku. V drugi vaji je prepuščeno učencem, da po svojem jezikovnem občutku pretvarjajo tvornike v trpnike, bodisi s predlogom **od** in samostalnikom v rodilniku ali pa brez tega. V tretji vaji pa take trpnike z vršilcem dejanja pretvarjajo v bolj pogosto rabljene tvornike.

Za neslovensko (romansko) velja tudi konstrukcija tipa *Išče se Uršo Plut*. V teh primerih slovenski slovničarji priporočajo takele popravke:

Išče se Uršo Plut. → *Išče se Urša Plut.*

Pastirja se sliši daleč naokrog. → *Pastir se sliši daleč naokrog.*

Ta popravek iz tožilnika v imenovalnik ima pri osebah večkrat to slabost, da lahko postane poved dvoumna: ne vemo na primer, ali poved *Otrok se kopa večkrat na teden* pomeni, da ga kopajo drugi ali da se sam kopa. Najbrž ravno zaradi tega ta konstrukcija s tožilnikom kljub slovničarskim prepovedim ostaja v rabi.

Med našimi jezikoslovci je zlasti Stanko Škerlj zavračal mnenje, da bi bila takšna konstrukcija romanizma. Ni je štel za trpnik, ampak za brezosebni stavek; zanjo je menil, da nastane v vsakem jeziku samoniklo, npr. *Fantje pojejo pesmico.* – *Poje se pesmico.* – *Poje se pesmica.* Čeprav je tej konstrukciji prisojal slovenski izvor, je pa ni priporočal.

V naši lekciji je tip *Išče se Uršo Plut* okvalificiran kot nezboren. Predzadnja vaja je namenjena, da bi se učenci privadili rabiti v takih primerih imenovalnik. Zadnje vprašanje v vajah pa je zato, da bi se učenci navadili zavestno kontrolirati svoje izražanje.

Kot v preteklosti tako tudi danes nismo enotni v presoji, kateri trpnik je slovenski in kateri ne. Nekateri učitelji slovenskega jezika gredo tako daleč, da v šolarskih spisih prečrtajo prav vsak trpnik. Nekateri se zavzemajo za zelo stroga, drugi za bolj popustljiva slovnična pravila. Kaže pa, da togo vztrajanje na brezizjemnih pravilih pripelje do razkoraka med pravili in živim jezikom ter do nepotrebnega zoževanja možnosti izražanja.

Franc Žagar

Pedagoška akademija v Ljubljani

Literatura:

Anton Janežič, Slovenska slovnica, Celovec, 1854, str. 48;

Josip Šuman, Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni, Ljubljana, 1881, str. 363–364;

Jakob Sket, Odgovor na J. Lendovškove opazke, LZ 1890, str. 308;

Anton Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole, Celovec, 1916, str. 151–152;

Stanko Škerlj, Bezlična povratna rečenica s aktivnom konstrukcijom, v: Beličev zbornik, Beograd, 1937, str. 417–429;

Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Slovenska slovnica, Ljubljana, 1956, str. 220–228;

Jože Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor, 1976, str. 295–297.

TIPOLOGIJA CANKARJEVE PROZE

France Bernik, *Tipologija Cankarjeve proze. Cankarjeva založba, Ljubljana 1983, 574 str.*

Raziskovanje Cankarjevih del, ki je tako rekoč tradicionalno navzoče v slovenskem literarnem prostoru, govori o aktualnosti celotnega njegovega dela. Ni mogoče prezreti aktualizacije in različnih metodoloških pristopov pri raziskovanju cankarian. Po zadnji vojni cankariana niso pridobila le novih raziskovalcev, pač pa tudi nove poglede; niso toliko naglašene metodološke možnosti kot sveži pogledi, vidno nova spoznanja, interpretativne možnosti in celo radikalizacija drugačnega branja Cankarja. Med proučevalci Cankarjevega dela je France Bernik že poprej opozoril nase, s Tipologijo Cankarjeve proze (CZ, 1983) pa je podal ambiciozno, študijsko zaokroženo sintezo tipoloških spoznanj kot pomenskega jedra obsežne raziskave. Ko pomislimo na cankariana nasploh, na mnoge domače natise, pa je potrebno ugotoviti, da žal v prevodih ni bilo upoštevano tisto ali vsaj dovolj ne, kar je med študijami in razpravami nastalo na tujih univerzah. Prej ali slej bo potrebno poskrbeti za prevode tistih del ali vsaj odlomkov, ki s kakovostjo in spoznanji bistveno bogatijo cankariana.

France Bernik si je zastavil nalogo, da preuči Cankarjevo prozo z vidika zvrstnosti, njenih poetoloških značilnosti in pojavnosti. Pri ogromni gmoti okoli 400 naslovov je bil potreben selektiven pristop in poetološka-tipološka razčlenitev. Vključuje pa tudi oblikovalni postopek, seveda pomembnejši del, enako velja tudi za estetsko genezo. Težaven problem pomeni stil Cankarjevega leposlovnega pripovedništva. Eno od vprašanj, ki se mu bralec kar ne more izogniti, je literarnoteoretične narave: avtor obsežne razprave namreč postopa tako, kot da je povsem evidentno, kaj so zvrsti in vrste. Drugače povedano: F. Bernik ni hotel posegati v nadrobne teoretične opredelitve o romanu, črtici, povesti idr. in je očitno menil, da bi ga to oddaljilo od tistega specifika, ki ga želi formalno, vsebinsko in idejno odkriti znotraj tipoloških krogov Cankarjeve proze. Vendar bralec ne more ubežati potrebi po pojmovni opredelitvi posamezne literarne zvrsti, ne zaradi klasifikacije kot take, marveč zaradi literarno označujočih možnostih in poetološke specifičnosti, ki jih vsebuje posamezna vrsta. Zadrege so receptivne narave in literarnoteoretične možnosti razlikovanja so odprte narave; dovolj bodi za ilustracijo, da nekateri literarni zgodovinarji poimenujejo Hlapca Jerneja in njegovo pravico novela, drugi povest; pa spet Cankarjeva povest je v mnogočem drugačna od Jurčičeve ali Bevkove, različna od klasične. Ali je v prozi Ivana Cankarja možno govoriti o kratkem romanu, ali je možno razmišljati o kratki zgodbi (short story) kot samosvoji različici novele? Taka in podobna vprašanja bi terjala posebno, širšo obravnavo, tega pa ni mogoče pričakovati v Bernikovem osredotočenem razglabljanju. Dejansko spadajo tovrstna literarnoteoretična vprašanja v nekako strokovno »preddelo«, priznati pa je treba, da takega sistematičnega in vsestranskega »preddela« Slovinci še nimamo, če izvzamemo normativno teorijo, pa nekaj redkih, parcialnih primerov. Povsem jasno je, da ne gre zgolj za poimenovanje proznih vrst, ampak za tisti opredeljujoči specifikum, ki vsebinsko, formalno in miselno napolnjuje literarna dela in jim tipološko da značilne literarne razsežnosti.

France Bernik je razporedil Cankarjevo prozo v logičnem zaporedju. Lahko bi dejali preizkušenem, seveda pa je vidno izpopolnjujoče analiziral svojevrstnosti Cankarjeve proze razvojno, znotraj tekstualnih posebnosti. Pri ugotavljanju vplivov na Cankarja se tudi F. Bernik opredeli tako, da jasno izrazi, kako ni mogoče s pozitivistično metodo postaviti pravih relacij. V ospredju je F. Berniku precej pomembnejše problemsko območje, namreč ugotavljanje pisateljeve duhovne in umetniške samobitnosti. Temeljna poglavja so: Us-

meritev k Evropi – obdobje mladostne črtice (1892–1899), Boj proti meščanski družbi – obdobje srednjeobsežne proze in romana (1899–1909), Obrat k sebi in domovini – zadnje obdobje črtice (1909–1918). Pri prvem poglavju se F. Bernik ne vprašuje le po količinskem razmerju pripovednih oblik – kot tudi kasneje ne le po tem, vendarle simptomatičnem prikazu – pač pa razčlenjuje pisateljevo obzorje, Cankarjevo tradicionalno črtico, odsev njegovega srečanja z Dunajem in uvaja pojem vinjetna črtica – po Cankarju. Pri drugem poglavju se je avtor osredotočil na problem odtujenega človeka in umetnika, se posvetil individualistični in socialistični kritiki družbe, razprl problem tradicionalnega in simbolističnega romana ter osvetlil Cankarjeve avtobiografske poteze v daljši prozi. Bernik je analiziral novelo-roman – npr. Na klancu – kjer gre za posebno kompozicijo, ko nove-listične enote sestavljajo roman posebnega tipa. S tem in naslednjim pa je tudi literarno-teoretično opozoril na področje, ki še ni bilo sistematično obdelano. Sorodno je razmišljal glede povesti – romana npr. v Tujcih idr. Bernikova teoretična gledišča izhajajo neposredno iz Cankarjevega dela in se ponekod sproti sklicuje na nekatere poprejšnje raziskovalce ali pa na umetnike sodobnega časa s podobno poetološko in tipološko bazo.

Temeljnega pomena so spoznanja ob dialektiki hrepenenja: avtor se je lotil psihologije moških in ženskih likov v mejnicah tistega, kar mu ponuja gradivo; ni se prepustil predimenzioniranemu freudovskemu razlaganju, kot to najdemo drugod. Pri moralni refleksiji ljubezenskega čustva gre za stopnjujočo etično zavest. Satirična in groteskna pripoved je pri Cankarju v službi jedkega posmeha do družbe, njenih vodilnih predstavnikov, kritika meri na meščansko dvoličnost, seveda je nepogrešljiva satira z umetnikovo usodo in z narodno ter družbeno tematiko. Iz več razlogov smemo imeti poglavje o modelu povesti in modelu romana pri Cankarju za eno tistih, kjer se živo čuti avtorjev napor, da bi razbistril ne le diferenciacijo znotraj Cankarjeve proze, pač pa tudi po svojih močeh razgrnil tipološke poglede o zvrsteh, kar je sila težavna, občutljiva naloga, ki ne podlega nobenim normativnim poenostavitvam. F. Bernik se zaveda, da je le znotraj tekstualne specifikke možno izreči nova spoznanja. Tipično je, da Hlapca Jerneja in njegovo pravico pojmuje kot novelo; opira se na Wolframa Walderja, ko navaja, da Cankar ukinja nasprotje med vsebino in obliko, ki v slogovnem pogledu nima nadaljevanja drugod. F. Bernik upravičeno nasprotuje Hildi Bergner, ki vidi v Hlapcu Jerneju in njegovi pravici ljudsko ahistorično strukturo, v romanu Na klancu pa moderno evropsko, prva perspektiva naj bi bila nepersonalna, druga personalna. Avtor je primerjal Hlapca Jerneja in njegovo pravico z drugimi Cankarjevimi novelami ter nanizal razlikujoče poteze. Ko razpravlja o socialni tematiki v prozi, se mu najprej razkrije proletarec v tujem narodnostnem okolju, kmet – izseljenec, da bi se zatem posvetil aktivnemu junaku v socialni prozi, in to od dunajskih črtic pa do Martina Kačurja in hlapca Jerneja. Pri tem je prisotna zavest o večplastnosti Cankarjeve proze, brez tega ne bi bilo mogoče razumeti posameznih ključnih del. Pri aktivnem, upornem junaku se je F. Bernik širše pomudil in našel zanimive vzporednice z drugimi Cankarjevimi deli; kjer se mu je zdelo umestno, je upošteval mnenja raznih avtorjev od Etbina Kristana pa do Borisa Merharja, J. Martinoviča in mnogih drugih, naj gre za sorodno misel ali pa za razlikujočo.

V Cankarjevi pripovedni prozi pasivni junak ni poredko v ospredju, pri čemer pa Cankar nima ustaljenega obrazca modeliranja. Pasivnega junaka je treba pojmovati zlasti v razmerju do družbe, kot odtujeno ali celo izobčeno osebnost. V Šimnu Sirotniku vidi F. Bernik pasivnega Jerneja, ki s svojo smrtjo obtožuje družbo. Pasivnost oseb pa je tudi rezultanta družbenih razmer in nemoči malega človeka, tembolj, ko se je znašel v kolesju neusmiljene gospodarske krize, kjer proletarec največ utрпи. Cankar je v svojih delih izrazil trpljenje kot duhovno-čustveno komponento.

V zadnjem sklopu, kjer F. Bernik govori o Cankarjevem obratu k sebi in domovini ter preide od dunajskih ustvarjalnih tendenc k avtobiografski prozi, spregovori nazadnje o na-

stavkih ekspresionizma. Erotični motiv, ki ga včasih imenujejo cankarijanskega, dobi pri F. Berniku pretanjeno razlago in ambivalentno razvidnost. Lik matere, sicer tudi poprej navzoč, v avtobiografskih črticah združuje prefinjeno psihološko analizo s socialno realnostjo. Mati in ženska sta postali prevladujoča lika v kratki prozi in avtorju se razodeva paleta likov v specifični izraznosti. Morda zasluži posebno pozornost v sicer naravnem, ravnem obravnavanju Cankarjeve proze tisti del, ki govori o nastavkih ekspresionizma, kjer proti koncu svojega ustvarjanja Cankar preraste avtobiografsko izkustvo. Vojna kot meditativna pripovedna tema v Podobah iz sanj ima posebno mesto v Cankarjevi prozi – iz več razlogov. Vojna in cenzura sta nesporno krojili umetniku drugačne možnosti kot realistične – torej je simbolika ne le estetska kategorija, ampak tudi zavesten plašč, pod katerim je skrito pomensko jedro. F. Bernik je premišljeno poimenoval ta delež Cankarjevih črtic kot nastavek ekspresionizma ob zavesti Cankarjeve simbolistične stilizacije. Pri pojmovanju ekspresionizma, raje stičnega možnega momenta, se je oprl na H. Bahra in v zvezi s Cankarjem ostal diferenten do pojmovanja F. Zdravca. Resnično je mogoče govoriti o nastavkih ekspresionizma skozi Cankarjevo simbolistično oblikovanje. Narodna in socialna ideja sta ob vsej zavesti človeške katastrofe organiko zraščeni in avtorjevega poudarka je vredno spoznanje o sedanjosti in prihodnosti v luči teme, svetlobe, groze in upanja. Pri Podobah iz sanj je težko izločiti tiste komponente, ki so pri vsebinsko tako različnih črticah simptomatične, ne da bi zastrli drugačenovalentne črtice.

Pazljivo branje F. Bernikove Tipologije Cankarjeve proze nam odkrije ob že znanih ugotovitvah (ali tudi drugačnih), da razprava ponuja celoto Cankarjevega pripovedništva v optiki tipologije kot poglobljeno, analitično dejanje, s težnjo po sintetičnem posploševanju v pisateljevih razvojnih stopnjah. Tipološke posebnosti in določljive komponente ostajajo v ospredju F. Bernikove razprave, pri čemer mu je bila izhodiščnega pomena Cankarjeva proza in avtor ni pristajal na nikakršne teoretične ali ideološke apriorizme. F. Bernik je izpričal temeljito, vsestransko poznavanje Cankarjevega proznega opusa, v teoretičnem in literarnozgodovinskem pogledu je upošteval domače in tuje avtorje in sicer ne glede na sorodne ali raznorodne poglede, pri čemer je ostal avtonomen poznavalec Cankarja. Znal je slediti heterogenim tipološkim posebnostim, upošteval raznoliko stilizacijo Cankarjeve proze in v razvojnem loku strnil povezujoča spoznanja. Morda kako osvetlitev pogrešamo, ki ne spada v ožjo domeno tipološkega raziskovanja. F. Bernika pri raziskovalni akribiji odlikuje prožen, skrben slog, občutek za lep jezik. Kljub temu da gre za razpravo, je Tipologija Cankarjeve proze široko dostopna.

Igor Gedrih

Srednja vzgojiteljska šola v Ljubljani

TEORETIČNO IN ZGODOVINSKO O ZNANSTVENI FANTASTIKI

Drago Bajt : Ljudje, zvezde, svetovi, vesolja : eseji o znanstveni fantastiki, Lj. 1982, 231 str.

Izid Bajtove knjige kaže na to, da smo domala pusto ledino nekega področja začeli orati. Ta ledina je domača znanstvena fantastika (dalje : ZF) oziroma bolje : domače teoretično ukvarjanje z ZF. Bili bi krivični, če bi rekli, da se pred Bajtom še nihče ni esejistično ukvarjal z ZF. Ne bi smeli prezreti Borisa Grabnarja in morda še koga. Vendar pa ima knji-

ževna objava večji in razločnejši domet kot objava v posameznih bolj ali manj specializiranih revijah (npr. Življenje in tehnika).

Ker živimo v času, ko v svetu prehaja ZF iz trivialne v »pravo« književnost, doma pa se tudi pojavljajo vidnejši dosežki v tej književni zvrsti (Gradišnik, Remec, Kuščer idr.), je Bajtova knjiga bodisi kot informacija ali orientacija prišla ravno prav.

Prispevki za to knjigo so izhajali sprva ločeno (na več mestih v 2. polovici 70. let), zato se včasih nekatera dejstva ponavljajo, kar pa ne škoduje oziroma celo koristi glede na pregovor, da je ponavljanje mati učenosti.

Po kratkem informativnem uvodu se Bajt loti razvojne linije ZF. Predstopnjo zvrsti najde v stari utopični književnosti (linija : More, Campanella, Voltaire, Cabet idr.). A šele znanost (tehnika) 19., zlasti pa 20. stol. je omogočila razmah zvrsti, ki jo utemeljujeta dve večkrat si nasprotujoči, tukaj pa nujno stikajoči se oziroma povezujoči se sferi : znanost in umetnost (= fantazija). Ker pa je ZF le predvsem umetnostna (književna) zvrst, je umetnost (literarna obdelava) pred znanostjo (znanstveno-tehničnimi dejstvi).

V eseju Ljudje, zvezde, svetovi, vesolja Bajt ponudi nekaj opredelitev ZF. Npr. (str. 32) : »Znanstvena fantastika je mitično preoblikovanje, saj ji gre za transponiranje stvarnosti v mit, ki nastane s prikazovanjem metaforične vsebine različnih modelov stvarnosti.« Ali pa (str. 40) : »Znanstveno-fantastično je vsako književno delo, ki na literarni način gradi logično mogočo prihodnjo stvarnost v zamišljenem mitičnem okviru.« Ali pa : (str. 45) ZF je »fantastična predstavitev vesolja v prostoru in času s pomočjo logično-znanstvene posledičnosti, ki zna z izjemnostjo ali nemogočnostjo položaja postaviti bralca v drugačen odnos do stvari.«

Sicer Bajt v tem prispevku podrobneje raziše izvore ZF in jih najde že v mitu (str. 35) : »ZF je torej v resnici novodoben posnetek mita in umetni nadomestek znanosti...« Ker pa je mit nekaj temeljnega in bistvenega, s tem ZF nedvomno pridobi. Tu bi lahko pridali, da je ZF v tem hipu res značilna mitologija vesoljske dobe. V eseju Bajt še obširno nakaže razvoj zvrsti skozi književnost od renesanse do 20. stoletja.

V eseju Dvojni obraz prihodnosti obravnava avtor znani Zamjatinov antiutopični (se pravi : kruto realistični?) roman Mi (esej je prvič izšel kot spremna študija v slovensko izdajo tega romana). Tako ta roman kot oba njegova bolj znana naslednika Huxleyev Krasni novi svet in Orwellov 1984 (datumsko nadvse aktualni) se ukvarjajo z istimi problemi : z družbeno organizacijo in funkcionalizacijo oziroma z odnosom podrejenega (slabotnega) posameznika do nadrejene (totalitarne-represivne) države. Bistveno vprašanje bivanja v tej (Mi) ali taki družbi (druge podobne antiutopije) pa je v razkolu med srečo in svobodo. Sreča je biti delček tistega Mi, Svoboda pa je izbor lastne individualne poti in je obenem odsotnost Sreče. Sreča in Svoboda stojita tako na nasprotnih polih in skupaj nista dosegljivi. Ker je lažja pot Sreča (podrejenost, prilagojenost, konformizem, izrekanje Da), je jasno, da je mnogo privlačnejša in vrednejša splošnega zanimanja. Svoboda pa je pač, kot pravi R. Luxemburg, »svoboda tistih, ki mislijo drugače« (samostojnost, oporekanje, upornost, izrekanje Ne). V nadaljnjem prikaže Bajt še Zamjatinove ruske predhodnike na področju antiutopije od Odojevskega do Kuprina.

Drugi del knjige se ukvarja z domačo ZF. Potem ko se temeljiteje posveti Mencingerjevemu Abadonu, poda Bajt pregled slovenske ZF med vojnama. Pri tem pridejo na plan manj znani književniki (Feigel, Rehar, Brežnik idr.) ali pa posamezna dela bolj znanih književnikov : Kristana (Pertinčarjevo pomlajenje), V. Levstika (Dejanje), Novačana (Nadčlovek). Med posebno zanimivost sodi dejstvo, da se imenuje Levstikov junak v Dejanju enako kot glavna književna oseba pri Orwellovem 1984 (O' Brien) !!

V posebnem sestavku se Bajt ukvarja z D. Feiglom, ki ga upravičeno imenuje slovenski Jules Verne. Feigel je v 20. in 30. letih izdal več knjig, ki opisujejo vrsto posebnih novih izumov in s tem povezane pistolovščine.

Sledi pregled povojne slovenske ZF. Tu izstopajo: V. Pečjak, B. Gradišnik, M. Remec in F. Puncer. Knjigo zaključuje esej, ki nadomešča strnjen povzetek obravnavane tematike. V njem Bajt razvidno in pregledno obdela genezo in tipologijo domače ZF.

Večstransko tehtno knjigo, ki je izšla v zbirki Kultura pri Mladinski knjigi, odlikuje še lepa, primerna oprema (Božidar Grabnar), posebej razveseljivo pa je še, da je ne kazijo ne stvarne ne tiskovne napake (le Tominec stoji dvakrat namesto pravilnega Tominška), kar je redek pojav v domačih logih.

Andrijan Lah
Slovenska knjižnica v Ljubljani

PRIMERJALNI SLOVAR VOJAŠKIH POJMOV

Izšel je *Primerjalni slovar vojaških pojmov*; izdal ga je *Vojnoizdavaški zavod* iz Beograda. Pri sestavljanju, prevajanju in redigiranju slovarja je sodelovalo več kot sto vojaških strokovnjakov in slavistov iz vseh politično-kulturnih središč, tudi iz Ljubljane; naš del so oskrbeli v glavnem isti avtorji, kakor so že prej sodelovali pri slovenskem Vojaškem slovarju.

Slovar je zelo zajeten. Na tisoč straneh leksikonskega formata je obdelanih okrog 15.000 pojmov in 1.500 povelj, in sicer tako, da ima v prvem delu slovarja vsak uradni srbsko-hrvatski termin ob sebi poimenovanje v makedonščini, slovenščini, albanščini in madžarščini, v drugem delu pa ima vsak teh jezikov svoj abecedno urejeni register s številčnimi vodilkami na osnovni, primerjalni del. Gesla so brez slovničnih podatkov.

Iz uvoda v slovar izvemo, da je ta znanstvena leksikografska publikacija nastala iz potreb po praktični uresničitvi zasnove splošne ljudske obrambe, in sicer skladno z določbami Ustave SFRJ in Zakona o splošni ljudski obrambi, po katerem je v oboroženih silah zagotovljena enakopravnost jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije. Slovar je namenjen predvsem enotam teritorialne obrambe in civilne zaščite, predavateljem in učencem vojaških šol ter prevajalcem vojaške literature. Uredništvo izraža prepričanje, da bo slovar na svojevrsten način obogatil tudi posamezne jezike.

Vrednost in uporabnost takega slovarja je v prvi vrsti odvisna od osnovnega izbora gesel. Primerjalni slovar vojaških pojmov daje vtis, da ima kljub zajetnosti premalo gradiva. Čeprav je vanj vključen marsikateri pojem, ki ga npr. v Vojaškem slovarju ni, se po obsežnosti besedja z njim ne more meriti. Stalnih zvez z besedo *vojaški* npr. je v Primerjalnem slovarju 187, v Vojaškem slovarju 385.

Nadrobnejši pregled gesel primerjalnega slovarja odkriva tudi, da geselski izbor ne pokriva v celoti in enakomerno vseh vej stroke, da torej ni dovolj koordiniran. Beseda *artiljerijski* nastopa v 75 zvezah, *brodski* v 64, *avijonski* in *letački* skupaj pa le v 25 zvezah. V slovar so sprejeta npr. vsa, tudi nevojaška odlikovanja, opuščeni pa so nazivi za vojakinje; v njem je *topovska cev*, ni pa *minometne*, *mitralješke* in *puškine cevi* ipd.

Kot gesla nastopajo samo samostalniki oz. samostalniške zveze, npr. *avion*, *avion za rano upozorenje i kontrolu vazdušnog prostora*, *avion-nosač*; *aerodrom*, *aerodrom baziranja*, *aerodromska kontrola letenja*. Iz tega sledi, da je v slovarju nasploh veliko zvez in razmeroma malo oz. premalo osnovnih in ključnih terminov. Slovar ima geslo *brodsko borbeno uputstvo*, a nima gesla *borbeno uputstvo*, ima *brodski telegraf*, pa ne *telegrafa* (ima pa *telefon*). Pozna zvezo *snast broda*, ne pozna pa preprostega in edino pravilnega *snasta*. Veliko boljše bi bile rešitve, kakor jo ima izjemoma npr. *odeja: čebe (brodsko, vojničko)*. Slovar je torej bolj opisno poimenovalen kot terminološki.

Zaradi naštetih lastnosti bo dokaj uporaben za vojaško izobraževanje, ne pa za vsakdanjo rabo v vojaških enotah; le delne koristi od njega bodo imeli tudi prevajalci.

Med značilnosti srbskohrvatske vojaške terminologije spada njena poimenovalna nesistemskost – zla posledica različnih časov in razmer, v katerih je le-ta nastajala. To se najbolj kaže v mnogih sinonimnih izrazih (*avion/letelica*), v delnih sinonimih (*metak – hitac – pucanj*) in homonimih (*snabdevanje = oskrba, oskrbovanje, preskrba, preskrbovanje; upravljanje = upravljanje, vodenje, usmerjanje*). Naloge, da bi terminologijo sistemizirali, si uredniki niso zastavili. Zato je tembolj zanimivo ugotoviti, kako so se lotili teh stvari v jezikih, ki vojaške terminologije niso imeli ali pa je bila slabo izoblikovana. Med take se uvršča tudi slovenščina.

Medtem ko so srbskohrvatske izraze v druge jezike, zlasti v makedonščino, preveč dobesedno prevajali, skuša biti slovensko izrazje bolj samosvoje. Prim.: *sila, vojna = sila, voena = vojaška sila; vojna sila = voena sila = vojaška sila*. Slovenski sestavljavci so ostali zvesti načelom, ki so jih bili nakazali v uvodu Vojaškega slovarja. Pri tem jim ni šlo za oddaljevanje od srbskohrvatskih izrazov za vsako ceno, ampak za izčrpnjejšo izrabo sredstev, ki jih ponuja sodobni slovenski knjižni jezik (*rovokopač = jarkar; rulna staza = kotalna steza; dotur = dostava, dotur k sebi = privoz; dotur od sebe = dovoz*). Slovenska terminologija se naslanja na srbskohrvatsko tako pri najpogosteje rabljenih terminih (*dejstvovanje = dejstvovanje; domet = domet*) kot pri zelo specialnih, deloma prepušča odločitve tudi praksi (*zrno = krogla, izstrelak, zrno; komora = komora, pratež*), sicer pa ubira pojmovno in besedotvorno svojo pot (*upornost = vztrajnost, žilavost; strojeva radnja = postrojilo*). Kljub taki težnji so posamezni srbskohrvatski termini še premalo razčlenjeni: *obezbeđenje* nadomeščajo trije izrazi (*oskrbljenost, zaščita, zavarovanje*), vendar vse njegove realizacije še niso zajete; zato bo treba dodati še kak izraz, npr. *zagotovitev*. V isto vrsto sodi hotenje, izločiti čimveč sinonimnih izrazov in terminologizirati le enega (*aviacija/vazduhoplovstvo = letalstvo; atomski/nuklearni = jedrski; avion sa pokretnim krilima/avion sa promenljivom geometrijom krila = letalo z gibljivimi krili*). Po drugi strani pa so širokopomenski srbskohrvatski pridevniki pomensko razstavljeni in nadomeščeni z več izvedenkami (*barutni = smodničen, smodniški; automatski = avtomatičen, avtomatski*). Vzporedno s tem gre prizadevanje, da bi se izognili nenujnim tujkam (*defetizam = malodušje; instrukcija = navodilo; automat = brzostrelka*) in poimenovanja uskladili z jezikovno logiko in normo (*komande mašinama = povelja za stroje*); seveda terminov niso slovenili, če je tuji izraz že zelo udomačen, domači sinonim pa obremenjen s kakim drugim (sorodnim) pomenom, npr. *mitraljez = mitraljez, ne strojnica*.

S tako izrabo jezikovnih sredstev je dosegla slovenska vojaška beseda večino značilnosti dobre terminologije: strokovna točnost, pojmovna sistematičnost, besedna izgovorljivost in prevedljivost, besedotvorna in pravopisna neoporečnost. Ker je slovenska terminologija oblikovana v duhu sodasnih pravopisnih smernic, daje tudi obilo gradiva za študij, zlasti glede zloženek (*aerokinofotokamera, proti-G obleka, jedrsko-biološko-kemična obramba, vojaškozgodovinski inštitut, geiger-müllerjev števec*).

Slovar je tehnično in tiskarsko zadovoljivo izdelan. Če upoštevamo, da so bile korekture petjezičnega dela opravljene razmeroma hitro in na enem samem mestu, potem je uspeh kar lep. Med tiskarskimi napakami najbolj moti nedosledna raba vezaja in deljaja. Napačni so torej zapisi kakor *aerofoto-izvidovanje*, *agitacijskopropagandno sredstvo*, *artiljerijsko raketni vod* ipd.

Izdelovanje, prirejanje in prevajanje Primerjalnega slovarja vojaških pojmov je bilo zelo zahtevno, saj zajema vojaška stroka skoraj vsa področja človekovega materialnega delovanja. Zato so vsebinske pomanjkljivosti skoraj neizogibne. V slovenskem delu je največ spodrseljavev pri poveljih za veslanje in jadranje: *letati* ne pomeni *leteti*, ampak *prečiti*; *uz vetar* se ne reče *na veter*, ampak *k vetru*, *osnastiti* ni *opremiti z jadri*, ampak z vsem potrebnim za jadranje, to je *z vetrili*.

Kljub naštetim pomislekom je Primerjalni slovar vojaških pojmov veliko delo, zlasti če gledamo v njem začetek nekega težavnega, a nadvse koristnega prizadevanja.

Stanislav Suhadolnik
Ljubljana

SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON - 13. ZVEZEK

Trubar-Vodaine. Uredili Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre s sodelovanjem uredniškega odbora. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani 1982, str. 205-500.

Leksikoni niso knjige, ki bi jih človek jemal v roke zato, da jih prebere od prve do zadnje strani, ampak jih uporablja po potrebi, zdaj to, zdaj ono geslo. Biografski leksikon ne more biti v tem nobena izjema, čeprav ga naivni bralec vsiljivo primerja s knjigami, kakršne so na primer Življenja svetnikov. Ta se dajo namreč brati tudi drugače, linearno, kot knjige povesti iz vsakokrat drugo glavno osebo, torej napol kot literatura. Če hočem uporabnik napisati recenzijo o leksikonu, sem ga celo prisiljen brati na način svetniških življenjepisov, kot literaturo. Šele potem ga bom lahko odložil med slovarje in telefonski imenik, kamor po svoji funkciji sodi.

Življenjepisi svetnikov učijo boga dopadljivega krščanskega obnašanja, Slovenski biografski leksikon pa je nasproti temu znanstvena publikacija, ki nima v prvi vrsti pedagoškega interesa, ampak ima pred očmi čim objektivnejši popis družbeno relevantnih osebnosti na Slovenskem. Zdaj se od življenjepisa svetnikov približuje nacionalni zgodovini, ki je tudi ne zanimajo samo zgledni življenjepisi. Zgodovina razvršča znamenite osebnosti po kronološkem principu, leksikon po abecednem zaporedju. Kolikor lahko presodimo, se z znanstveno odkritosrčnostjo ne trudi izpustiti in zamolčati imen, ki današnjemu vladajočemu slovenstvu oziroma danes veljavnim ideološkim ali moralnim normativom ne zvenijo najbolj prijetno. Mislim na emigrante, kot sta na primer Narte Velikonja ali Metod Turnšek, ki sta prav gotovo prispevala omembe vreden delež v slovensko kulturno zakladnico. Uredništvu tudi ni mogoče očitati ozkosti, ki bi jo beseda *slovenski* v naslovu lahko zagovarjala. Upoštevalo je tako pomembne Evropejce slovenskega rodu, ki so izgubili stik z domačim jezikom in skupnostjo, kot tudi tujce, ki so delovali na našem ozemlju (v svojem ali slovenskem jeziku) in tako soustvarjali našo zgodovino - npr. plemiške rodbine Thurnov, Tauffererji, Ivan Erazem Tattenbach). Po lepi navadi našteva tudi leposlovna dela (čeprav ne izčrpno), ki so jih navdihnile usode imenovanih zgodovinskih

osebnosti (Veronika Deseniška, Jurij Vega, Jakob Testaferrata). Zgodovinska podoba, ki jo dobimo ob linearnem branju leksikona, res ni sintetična, saj se slike preteklosti prepletajo s slikami sedanosti, politika nasledi literat in tega gospodarstvenik. Zgodovina se kaže v razdrobljeni podobi, ki pa se zdi statistično objektivnejša, saj leksikona ne zanimajo samo politiki, vojskovodje in vladarji, ampak si v njem podajajo roko šolniki, umetniki vseh vrst, organizatorji itd. Abecedni red ni princip, ki bi kompoziciji knjige dal homogenost, kakršno npr. marksistična sociologija daje zgodovinopisju. Verjetno je tudi množica avtorjev gesel (118), ki povrh tega gotovo pripadajo različnim življenjskim nazorom, odgovorna za mozaični značaj izdaje. Ravno to pa jo varuje pred pretiranim selekcioniranjem gradiva, ki bi želelo kar najbolj ustreči morebitni apriorni idejni zamisli.

Vsa imena, ki so se tako ali drugače zapisala v slovensko kulturo, za slavista niso enako zanimiva. Trinajsti zvezek ima 296 strani, in ker vsaka stran prinese enega dobrega avtorja, predstavlja okrog 325 osebnosti. Med njimi je za slavista interesantna kaka petina imen: pesniki, pisatelji, prevajalci, nabožni pisci, publicisti, literarni zgodovinarji in jezikoslovci, literarni mecenji in knjigarji ter zgodovinske osebnosti, ki so našle upodobitev v literaturi. Kakih 65 odstotkov jih pripada našemu stoletju, sedemindvajset odstotkov prejšnjemu stoletju, nekaj je protestantov 16. stoletja, preostalega pa je zelo malo; 17. stoletje je celo brez zastopnika. Bolj nazaj gremo, več avtorjev nas zanima, kar je popolnoma razumljivo, saj gre za obdobja, ko se je slovenski jezik šele formiral in ko je vsaka slovensko pisana stvar pomenila že manifestacijo nacionalne zavesti. Enakovredno pozornost zato zaslužijo nabožni pisci v preteklih stoletjih, politična in strokovna publicistika v devetnajstem stoletju in čisti pesniki in pisatelji današnjega časa.

Najobsežnejši članek je zaslužil prvi mož slovenske knjige – Primož Trubar. S skoraj 20 stranmi geslo prerašča v znanstveni prispevek (v 12. zvezku se mu je z dobrimi enajstimi stranmi najbolj približal Ivan Tavčar). Po obsegu, ki naj odseva pomembnost delavca, si slede članki o Janezu Vajkardu Valvasorju, Matiji Valjavcu, Josipu Vidmarju, Henriku Tumi in v prejšnjem zvezku Janezu Trdini. Manj obsežno so prikazani še drugi pomembni Slovenci: založnik in knjigar Anton Turk, pesniki Vladimir Truhlar, Jože Udovič, Anton Umek-Okiški (pri njem bi veljalo navesti naslov daljše pripovedne proze Osrečena pravičnost in ne samo letnice njenega izida (SV 1862)), Jovan Vesel-Koseski, pisatelji Jurij Trunk, Josip Vandot (tudi tu bi bili poleg treh Kekcev lahko naštetih še dve njegovi daljši besedili, Kocljeva osveta in Vitranec), Narte Velikonja, Ilka Vašte in še Aleš Ušeničnik, Miroslav Malovrh, Franc Veriti in Jurij Vega, v dvanajstem zvezku npr. jezikoslovci Toporišič, Tominšek in D. Trstenjak.

Biografski leksikon vendar ne skrbi samo za razdrobljeno podobo slovenske preteklosti; njegova zasluga je, da so na enem mestu strnjeni člani znamenitih družin in rodbin, npr. Vidmarji, v zvezku nazaj Trstenjaki, primorski Tomšiči in Tominški, gorenjski Tomani, Tavčarji, Tauffererji itd. Podatki o produktivnih rodbinah silijo v sklep o kontinuiteti kulturnega delovanja med Slovenci tudi v bolj odmaknjenih in z imeni nezasedenih obdobjih.

Z dvanajstim zvezkom pod uredništvom pokojnih Alfonza Gspana in Frana Petreta se je začela 4. knjiga Slovenskega biografskega leksikona. S trinajstim zvezkom je uredniške posle prevzel Jože Munda. Želimo, da naslednja zvezka (napovedana sta nekoliko tanjša od dosedanjih) čimprej zapolnita še manjkajoče črke abecede in uredništvu omogočita, da se loti dopolnjenih izdaj prvih treh knjig, ki v času, ko so začele izhajati (1925), res niso mogle upoštevati vseh danes pomembnih imen, za katerimi išče porabnik.

(Peterlin), Tuhinjska dolina (Peterlin), Iz Kamnika proti Domžalam (Peterlin) in ... **Miran Hladnik**
Filozofska fakulteta v Ljubljani

STROKOVNO POSVETOVANJE SLOVENSКИH SLAVISTOV NA PTUJU

(6.–8. oktober 1983)

I

Z referati so sodelovali Štefan Barbarič (Anton Slodnjak in njegova rodna dežela), Bernard Rajh (Znamenite osebnosti Ptuja in njegove okolice), Anton Ingolič (Spomini na Ptuj), Franc Zadravec (Impresionizem in dramatika), Aleksander Skaza (Bahtinova teorija romana in problemi sodobne poetike), Jože Toporišič (Matija Valjavec kot jezikoslovec), Ada Vidovič-Muha (Besedotvorna ureditev zloženek) in Viktor Majdič (Slovenščina v narodnoosvobodilni vojski in partizanskih odredih Slovenije).

Plenarna razprava o položaju in problemih pouka slovenščine je bila posvečena skupnim programskim jedrom za materni jezik in književnost. Pripravila in usmerjala sta jo Boris Paternu in Breda Pogorelec, soglasno sprejeta izjava slovenskih slavistov je bila objavljena v Delu 18. oktobra letos in v 2.–3. številki Jezika in slovstva.

Na strokovni ekskurziji so slavisti obiskali južne Slovenske gorice, Haloze in Varaždin ter s cvetjem počastili spomin Stanka Cajnkarija (Sv. Tomaž), Petra Dajnka (Velika Nedelja), Stanka Vraza in Ksaverja Meška (Ormož) ter Vatroslava Jagića (Varaždin).

Na občnem zboru Društva je bilo sprejeto, da ostaja Štefan Barbarič predsednik še eno leto, naslednje leto pa bo prevzel to mesto Aleksander Skaza, preostale spremembe so tele: v novoustanovljenih sekcijah so predsedniki Olga Kunst-Gnamuš (sekcija za metodiko), Alenka Kozinc (sekcija za šolstvo), Aleksander Skaza (sekcija za književnost), Janez Dular (sekcija za jezikoslovje), člani nadzornega odbora so Joža Mahnič, Janez Dolenc, Stanko Kotnik, v sekciji za Cankarjevo nagrado so novi člani za osnovno šolo Lučka Križaj, Majda Zupančič, Vojko Pahor, za srednjo pa Joža Primožič, Soča Švigelj in Mojca Terseglav.

Častna člana Društva sta postala France Vodnik in Anton Ingolič.

A) Poročilo o razpravi v sekciji za usmerjeno izobraževanje

Sekcija za usmerjeno izobraževanje je razpravljala v četrtek, 7. oktobra, po naslednjem dnevnem redu:

1. učbeniki in učni programi,
2. število ur materinščine v šoli,
3. delo učitelja slavista.

1. Uvodoma sta Vida Udovič-Medved in Jasna Čebren iz Kopra prebrali svoja prispevka o literarno teoretskih pojmih s področja dramatike in lirike, kot se pojavljajo v učbeniku Književnost I S. Faturja. Po njunih prispevkih se je razvila živahna razprava o učbenikih in učnih programih v usmerjenem izobraževanju, v kateri so se izoblikovali naslednji predlogi:

a) Učni program za pouk književnosti naj bi prerazporedili tako, da bi gradivo, ki naj bi ga zdaj predelali v dveh letih (SVIO), razdelili na tri leta. Zdaj je program za učence na večini šol preobsežen, tako da ni mogoče predelati vse snovi, posebno ne v prvem letniku. Moderno naj bi po tem predlogu npr. obravnavali v drugem letniku. To bi bilo izvedljivo, saj večina učencev obiskuje šolo dlje kot dve leti (povprečno tri ali štiri). Učni program in učbenik za četrti letnik pa naj bi bil pri književnosti namenjen poglobljanju znanja.

b) Pregledati bi bilo treba tudi delovne zvezke za književnost. Ti so sicer koristen pripomoček učencu in učitelju, vendar so nekatera vprašanja v njih presplošna, nekatera druga pa se preveč spuščajo v podrobnosti.

c) Pri jezikovnem pouku naj bi skladnjo začeli obravnavati šele v drugem letniku. V višjih letnikih naj bi bilo v učne programe vključeno tudi obravnavanje strokovnih jezikov strok, za katere se učenci izobražujejo.

č) Učbeniki naj bi imeli tudi drugačno tehnično obliko.

d) Prav bi bilo, da bi učenci učbenike za slovenščino obdržali v vseh letih šolanja, saj bi to prispevalo h kontinuiteti dela.

2. Udeleženci so soglasno podprli zahtevo, naj se število ur materinščine v srednjih šolah poveča. Tri ali celo dve uri slovenščine na teden sta odločno premalo.

3. Zaradi obremenjenosti z obsežnim učnim programom, številnimi korekturami in interesnimi dejavnostmi bi bilo treba razmišljati tudi o zmanjšanju učne obveznosti učitelja slavista.

4. Slavisti so v sekciji in na plenarni seji menili tudi, da bi moralo biti uzakonjeno jezikovno izobraževanje učiteljev neslavistov. (Poročala *Boža Krakar-Vogel*.)

B) Sekcija za slovenski slovstveni muzej

Delo je bilo usmerjeno predvsem v motivacijo širše slovenske javnosti. Najprej se je v sobotni prilogi Dela ob javni razpravi o namembnosti Skabernetove palače na Mestnem trgu 10 s prispevkom oglasil J. Rotar (Delo 5. 3. 1983). Nato je bila 11. aprila v Cankarjevem domu javna problemska konferenca »Slovenski slovstveni muzej – potrebe in možnosti«.

Vodil jo je J. Rotar, Društvo pisateljev je zastopal T. Partljič, Narodni muzej P. Petru in Slovansko knjižnico Š. Barbarič.

Udeležba je bila primerna, razprava pa dokaj vsebinska. Sklep konference je bil, da se takoj osnuje iniciativni odbor (imenovani so bili: J. Rotar, A. Lah, M. Glavan, J. Dolar, J. Horvatova, V. Omerzel in B. Hartman), zbor pa ga je pooblastil, da delo nadaljuje. Kmalu potem so bili člani odbora pri predsednici skupščine mesta Ljubljana tov. Tini Tomlje in so dobili zagotovilo, da se bo mesto vključilo v prizadevanja za ustanovitev muzeja, ki pa bo predvsem republiškega značaja, kar je pomembno zaradi finančne strani. Enaki koraki so bili storjeni pri predsedniku Kulturne skupnosti Slovenije tov. Vladimiru Kavčiču in pri predsedniku Plenuma kulturnih delavcev OF dr. Dragotinu Cvetku, pa tudi pri nekaterih družbenopolitičnih delavcih. Tudi javna sredstva obveščanja so se vključila v akcijo (tako so na primer Naši razgledi priobčili najprej izčrpen prispevek Igorja Gedriha, s predsednikom iniciativnega odbora pa so pripravili pogovor, ki je bil objavljen 28. avgusta 1983). (Poročal *Janez Rotar*.)

C) Poročilo o delu za vodnik

Pred dvema letoma smo na zborovanju v Mariboru spregovorili o delu za Slovstveni in kulturno-zgodovinski vodnik, ki je steklo malo pred tem. Pričakovali bi pač, da bo zdaj izšel vsaj že kak zvezek, pa ni. Glavni vzrok je v tem, da sodeluje vrsta sodelavcev, pa se je pri tem ali onem zataknilo. Vendar je do zdaj opravljenega že kar precej dela. Obdelavi tistih področij, ki so že dotlej izšla v Jeziku in slovstvu (Ljubljana, škofjeloško področje, večji del osrednje Štajerske, Maribor, del Gorenjske, Poštojna z okolico, Trst), so se pridružili še itinerariji po novih:

Idrijsko in Cerkljansko (Pavšič), Tolminsko (Dolenc), Mežiška dolina (Sušnik), Bela krajina (Dular), Kranj z okolico (Zorec, Rupel), Tržič (Rupel), Haloze (Emeršič), Ptuj (Emeršič), Zagorje (Razboršek), Hrastnik (Golec), Od Konjic do Maribora (Orožen), Od Ljubljane proti Kamniku (Peterlin), Kamnik (Peterlin), Tuhinjska dolina (Peterlin), Iz Kamnika proti Domžalam (Peterlin).

Našli smo založbo, ki je pripravljena izdati vodnik. To je Partizanska knjiga. Pred nekaj dnevi smo oddali tipkopis za prvi zvezek vodnika – Gorenjsko (z izjemo nekaj strani, ki jih moramo oddati v nekaj dneh).

Celota bo obsegala 7 zvezkov: Gorenjska, Štajerska (brez Slovenskih goric), Severovzhodna Slovenija, Dolenjska z Belo krajino, Koroška (tokraj in onkraj meje), Zahodna Slovenija z zamejstvom, Ljubljana. (Ta vrstni red ni tudi vrstni red izida.) Posamezni zvezki bodo imeli sheme itinerarijev in slikovni material. Po zagotovitvi direktorja Partizanske knjige bodo v letu 1984 izdali dva zvezka. Stvar je torej vendarle toliko napredovala, da je mogoče pričakovati vodnik ne v daljni, ampak kolikor toliko bližnji prihodnosti. (Poročala *Božena Orožen*.)

II

Seja upravnega odbora SD Slovenije (12. novembra 1983)

- a) leta 1984 bo strokovno posvetovanje slovenskih slavistov posvečeno slovenskemu protestantizmu in bo v Ljubljani (s strokovno ekskurzijo v Krško in okolico);
- b) republiško tekmovanje za Cankarjevo nagrado bo 16. aprila 1984 v Kopru;
- c) novoustanovljene sekcije bodo do naslednje seje upravnega odbora pripravile podrobnejši načrt dela, na predlog Olge Gnamuš-Kunst se sekciji za metodiko in šolstvo združita (člani sekcije so še Boža Krakar-Vogel, Vida Udovič-Medved, Jasna Čebren in Igor Gedrih);
- č) sprejet je bil predlog o podeljevanju priznanj za delo v Slavističnem društvu Slovenije;
- d) Breda Pogorelec bo zbrala predloge za Žagarjevo nagrado;
- e) ugotovljeno je bilo, da zadnja leta obveščanje o Slavističnem društvu Slovenije in njegovem delu v osrednjem slovenskem časopisu (izjema je mariborski Večer) in na RTV ni bilo zadovoljivo.

Tajnik:
Tomaz Sajovic

Predsednik:
Štefan Barbarič

PORAVNAJTE, PROSIMO, NAROČNINO!
